

SEDMEROSTRANA CRKVA SV. TROJSTVA U ROVINJU KAO PRIMJER UTJECAJA HODOČAŠĆA NA KASNOSREDNJOVJEKOVNU ARHITEKTURU ISTRE*

Sunčica Mustač
Povijesni i pomorski muzej Istre
Pula

Maurizio Levak
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Pula

UDK 726:272-523.42 (497.571Rovinj)
272-522(497.571Rovinj)“13”
272-57(497.57)“13”(091)

Primljeno: 21.6.2021.

Prihvaćeno: 14.9.2022.

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/ygjwrcpr8y>

Crkva Svetoga Trojstva, sedmerostrana srednjovjekovna građevina centralnoga tlocrta podignuta izvan utvrđenoga rovinjskog naselja, sačuvana je u gotovo izvornom građevinskom obliku. U dva njezina prozorska otvora ugrađene su kamene rešetke s figuralnim reljefima recentno datiranim u početak ili prvu polovinu 14. stoljeća, dok su arhitekturu crkve u posljednjih 175 godina istraživači datirali različito, sve u rasponu od 9. do 14. stoljeća. Kako su u Rovinju postojale još dvije sedmerostrane crkve, riječ je o jedinstvenoj formaciji od čak tri crkve takvoga neuobičajenog tlocrta. Autori analiziraju dosadašnje i donose nove podatke i zaključke o crkvi te njezinoj skulpturi i arhitekturi, tumače kontekst gradnje s obzirom na hodočasničku praksu stanovnika Rovinja i Istre, da bi objedinjenim saznanjima utvrdili najvjerojatnije vrijeme i razloge njezina nastanka..

Ključne riječi: Rovinj, crkva Sv. Trojstva, heptagon, tranzene, gotika, Rieux-Minervois, duhovno hodočašće

Na samom ulazu u istočni dio rovinjske (pri)gradske jezgre nalazi se malena crkva posvećena Svetom Trojstvu, Svetoj Trojici, ili, kako bi se na rovinjskom dijalektu

* Tekst je djelomično nastao radom na projektu ReCogniSeMe – Rituals, ceremonije i simboli hrvatskog srednjovjekovlja u europskom kontekstu (800. – 1600.) Hrvatske zaklade za znanost (šifra: IP-2020-02-3702; voditelj dr. sc. Robert Kurelić).

istriotskoga jezika reklo, *Tarnit*.¹ Crkva je odavno poznata javnosti, što zbog neobič-
na tlocrta jer se radi o rijetko viđenom primjeru sedmerostrane sakralne građevine, što
zbog pretpostavljene duboke starosti koja joj je osigurala glas najstarije rovinjske grad-
ske crkve. Uvjerenje o ranom datumu njezine izgradnje potaknuli su centralni tlocrt,
koji mnoge odmah asocira na poznatu porečku ranokršćansku krstionicu u komplek-
su Eufrazijane, pa time i na sve poligonalne ranokršćanske i ranosrednjovjekovne gra-
đevine istovjetne funkcije, te rustični reljefi na kamenoj prozorskoj rešetci, koji bez
zadržske podsjećaju na srednjovjekovne radove nastale u vrijeme ponovna buđenja
figure. Do pod krov sačuvana sedmerostrana crkva sama je po sebi sigurno dovoljna
da bude predmetom pomnijega istraživanja povjesničara umjetnosti jer je riječ o ar-
hitekturi netipičnoj za istarski poluotok, čije oblikovanje nikada nije razjašnjeno, no
za povjesničare još je veće pitanje pod kojim je okolnostima takva crkva sagrađena u
jednom od svojevremeno najrazvijenijih istarskih gradova. Interdisciplinarno istraži-
vanje koje je iznjedrilo ovaj članak približit će nas rješenju te zagonetke.

Crkva Sv. Trojstva podignuta je na kopnu, izvan utvrđena rovinjskoga (polu)
otoka, "na početku predjela koji je nazivan 'Deserto', a sada 'Sul Lago'"² pa naziv
jasno upućuje na to kako je izgledao njezin neposredni okoliš. Naime, Rovinj je na
prijelazu iz kasne antike u rani srednji vijek nastao na otoku, koji je tek u 18. stoljeću
(1763.) spojen s kopnom zasipavanjem tjesnaca koji ga je dijelio od njega (sl. 1). Na-
ravno, bila je to posljedica činjenice da se već prije toga na kopnenoj strani razvilo
prigradsko naselje. Nastalo je u drugoj polovici 17. stoljeća³ uz cestu koja je od mosta
kojim se s otoka prelazilo na kopno vodila prema Balama, Vodnjanu i Puli te po
njoj dobilo i ime Carera (*Carièra*,⁴ *Borgo di Carrera*,⁵ *Rione Carraria*⁶), što znači "kol-
ski put"⁷. Naselje se do sredine 19. stoljeća protegnulo od staroga grada upravo do

¹ Giovanni Radossi, *La toponomastica istriota storica, moderna e comparata della città e del territorio di Rovigno d'Istria*, Rovigno 2008., str. 205. U literaturi na hrvatskom jeziku naziva se crkvom Sv. Trojice, premda se taj oblik u praksi ne upotrebljava.

² Bernardo Benussi, *Le chiese di Rovigno del can. Tomaso Caenazzo*, Padova 1930., str. 74 (objavljeno i kao Bernardo Benussi, *Le chiese di Rovigno del can. Tomaso Caenazzo*, Estratto da *Miscellanea di Storia Veneta* per cura della R. Deputazione Veneta di Storia Patria, serie IV, III, Venezia 1930.). *Deserto* = (tal.) pustinja, pustoš, pusto mjesto; *sul lago* = (tal.) na lokvi. Zanimljivo je da se taj lokalitet i danas zove Trg na lokvi – Piazzale del Laco, iako je u međuvremenu mijenjao službena imena. Caenazzo želi reći da je mjesto nekad bilo pusto, a da je u njegovo vrijeme (živio je 1819.–1901.), kada se grad proširio sve do te crkvice, napušten stari naziv i da je rabljen novi toponim s određenjem prema lokvi (zatrapanoj dopola 1862., a potpuno 1882.; Radossi, *La toponomastica istriota*, str. 111). Trg se nazivao i po crkvi, *Piàn de la Tarnit*.

³ Antonio Costantini, rovinjski javni bilježnik rođen 1650., zapisao je (1708.) da su za njegova djetinjstva na kopnenoj strani bile samo tri kuće, i to u blizini mosta. Antonio Costantini, *Cenni su Rovigno (I)*, *L'Istria*, sv. 4, br. 54–55, 27. X. 1849., str. 219.

⁴ Giovanni Radossi, *I nomi locali del territorio di Rovigno, Istria nobilissima. Antologia delle opere premiate*, sv. II, Trieste – Fiume 1969. (izd. 1970.), str. 75.

⁵ Costantini, *Cenni su Rovigno*, str. 219; *Croniche di Rovigno del Dott. P. Antonio Biancini* pubblicate con annotazioni ed aggiunte da B. dott. Benussi, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, sv. 25, 1910., str. 7.

⁶ Pietro Kandler, *Pirano – monografia storica*, Parenzo 1879., str. 11.

⁷ Radossi, *I nomi locali*, str. 75. I ta ulica danas opet nosi svoj stari naziv.

Slika 1. Veduta Rovinja objavljena u prvom izdanju *Viaggio da Venetia, a Costantinopoli. Per Mare, e per Terra, & insieme quello di Terra Santa. Da Giuseppe Rosaccio con brevità descritto*, Venezia 1598.

crkve Sv. Trojstva, tako da se ona našla na njegovu rubu, odnosno na jugoistočnom ulazu u Rovinj (sl. 2). Svakako je prije nastanka novijega dijela grada, dakle prije sredine 17. stoljeća, bila na osami,⁸ okružena oranicama, vinogradima i maslinicima. Danas se nalazi unutar stambenoga bloka s trgom ispred i s kućama iza nje, ali u prostoru i dalje stoji samostalno (sl. 3).

U tlocrtu je poligonalna, točnije, heptagonalna. Nadsvođena je kupolastim svodom kružnoga tlocrta, užim od prostora crkve, sa stožastim krovnim pokrovom podijeljenim na sedam polja. Preostali kružni odsječak između perimetralnih zidova i zidova tambura kupole natkriven je vlastitim krovom. Ulaz je na zapadu, a s iste je strane crkva osvijetljena kroz dva polukružno zaključena prozora i jednim kružnim prozorom smještenim iznad vrata. Na istočnoj strani građevine izveden je i četvrti prozor, nesrazmjerno uži od prethodnih, koji je u jednom trenutku zazidan. Zvono na preslicu nalazilo se u osi vrata. Polukružno zaključeni prozori zatvoreni su kamenim prozorskim tranzenama, od kojih se u potpunosti sačuvala samo ona sjeverna.

⁸ To potvrđuje, primjerice, zemljovid Francesca Tensinija iz 1619., koji je objavio Marino Budicin. Marino Budicin, *Lo sviluppo dell'abitato di Rovigno oltre il canale sulla terraferma (secoli XVII e XVIII)*, *Atti del Centro di ricerche storiche*, sv. 22, 1992., str. 113.

Slika 2. Rovinj na Franciskanskom katastru iz 1820. Crkva Sv. Trojstva prikazana je na trgu u donjem desnom uglu.

Slika 3. Crkva Sv. Trojstva krajem 1940.-ih godina. Iz arhive Arheološkoga muzeja Istre (fn. 433).

Na njoj je izveden figuralni reljef, a može se pretpostaviti istovjetno oblikovanje i druge, razbijene tranzene.

Unutrašnjost crkve definirana je s osam plitkih niša različitih širina i oblika (sl. 4). Većina njih ne ponavlja stranice heptagona, već se nalaze u njegovim uglovima tako da su aproksimativna središta niša ujedno i uglovi poligona. Takvo se rješenje iščitava kod pet niša, smještenih na istočnoj, sjevernoj i južnoj strani, te su one zaključene plitkim polukonhama. Tri preostale niše, one na zapadu, smještene su na tri stranice poligona, a ne u njegovim uglovima, pa su te niše lučno zaključene. U njima su prozorski otvori i vrata.

Oltar danas desakralizirane crkve smješten je uz istočnu nišu u čijem se središtu spajaju stranice poligona, a sačinjen je od zidanoga ožbukanoga stipesa položenoga na za jednu stepenicu uzdignuto postolje i od kamene menze u kojoj je vidljiv recipijent za relikvije (sl. 5). Prostor između ravnoga brida menze i stipesa te trokutastoga spoja u sredini niše ispunjen je kamenovima, čime se stvorio prostor za smještaj oltarnoga retabla kojega više nema. U susjednim nišama uz oltar je po jedan kvadratni otvor u funkciji kustodije.

Cijela je crkva građena u jednom mahu, pravilnim uslojenim klesanim blokovima s različitim visinama slojeva s vanjske strane te nešto manjim priklesancima s unutarnje strane, bez tragova kasnijih konstruktivnih intervencija, osim možda preslice koja je u međuvremenu uklonjena. Na analizu neće bitnije utjecati manji popravci i zahvati na crkvi, od kojih je najuočljivije dodavanje kamenih klupa u prostor niša i spomenuto uklanjanje preslice, a koji su prema dostupnim podatcima poduzeti 1779., 1963. i 1980. godine.⁹

Iznutra je crkva bila ožbukana i nekoliko puta prebojana. Pojedini autori spominju i moguće freske na prekrivenim slojevima naliča, ali danas od njih nije sačuvano ništa osim dvije vrste posvetnih križeva naslikanih crvenim pigmentom, od kojih su oni jednostavniji izvedeni u obliku neukrašenih križeva proširenih krajeva unutar kruga, a oni složeniji su vegetabilno ornamentirani (sl. 6).¹⁰ Apostolski vizitatori nisu zabilježili podatke koji bi nam bili od osobite koristi jer ne donose gotovo ništa o arhitekturi ili organizaciji prostora, nego samo o opremi, i to uglavnom pokretnoj.¹¹

⁹ Unutrašnjost je obnovljena 1779. (Giovanni Radossi – Antonio Pauletich, *Le chiese di Rovigno e del suo territorio di Antonio Angelini con note ed aggiunte, Atti del Centro di ricerche storiche*, sv. 10, 1979. – 1980., str. 363; Caenazzo, *Le chiese di Rovigno*, str. 74). U elaboratu sanacije (snimku postojećeg stanja) crkve koji je izradio Nelo Grbac 1999. spominje se rekonstrukcija iz 1963., kada je saniran krov, vanjski zidovi i dio unutrašnjosti, i zahvat iz 1980., kada su zamijenjena vrata i uređena unutrašnjost te je objekt preuređen u izložbeni prostor za arheološke predmete iz crkve sv. Petra u Fonteri. Crkvi je u neko prethodno vrijeme uklonjen zvonik na preslicu, čije se kameno postolje s križem nalazi u crkvi. Nelo Grbac, *S. Trojstvo – SS.ma Trinità*, elaborat, naručitelj Zavičajni muzej grada Rovinja – Museo civico della città di Rovigno, Rovinj 1999.

¹⁰ Giuseppe Caprin, *L'Istria nobilissima*, sv. 1, Trieste 1905., str. 83; Ante Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre. Područje Porečke biskupije od IV. do XVI. stoljeća*, Zagreb – Pazin 1982., str. 108, međutim, u detaljnijem opisu crkve (str. 136–137) oslik uopće ne spominje.

¹¹ Primjerice, biskup Agostino Valier je 1580. prilikom pastoralne vizitacije Porečke biskupije o rovinjskoj crkvi Sv. Trojstva zapisao: *Ecclesia Sanctissimae Trinitatis habet altariolum cum pala honorifica, tobalem,*

Slika 4. Crkva Sv. Trojstva, interijer.

Slika 5. Crkva Sv. Trojstva, oltar.

Slika 6. Crkva Sv. Trojstva, posvetni križevi naslikani na žbuci.

Dosadašnja istraživanja

Crkva Sv. Trojstva u historiografiju prvi put ulazi istraživanjem Pietra Kandlera iz 1847., koje je objavio u svojem časopisu *L'Istria*. U relativno je kratkom članku analizirao njezinu arhitekturu, istražio unutrašnjost te donio zaključke o vremenu nastanka građevine i njezinoj funkciji, kao i tlocrt građevine. Utvrdio je da, s obzirom na skučen prostor i izostanak tragova smještaja oltara, nije mogla biti predviđena za služenje mise. Navodeći da se u središtu razvaljenoga poda mogu prepoznati ostatci nekih struktura koje je interpretirao kao ostatke krsnoga zdenca, zaključio je da je riječ o krstionici, na što mu je i općenito ukazivala usporedba s vanjskim izgledom objekta. Po njegovu je mišljenju crkva podignuta u 9. stoljeću, ali ne argumentira dataciju. Smatra da je građena po starijim uzorima, s tim da je zbog "siromaštva svojega vremena" izgrađena u manjim dimenzijama. Čak pretpostavlja da je prvotno bila posvećena sv. Ivanu.¹² U jednom prigodnom tekstu o povijesti Rovinja iz 1858. kratko ponavlja tvrdnje o crkvi, ovoga puta još uvjereniji da je riječ o krstionici jer veli da je istražio pod i sa sigurnošću utvrdio da je u sredini bio krsni zdenac. U dataciju nije više tako siguran kao prvi put, sada je smješta oko 9. stoljeća. Napominje i da je čuo da je unutar rovinjskih zidina postojala još jedna sasvim slična kapela te da su mu pokazali gdje je stajala.¹³

Kandlerovo mišljenje da je riječ o krstionici naišlo je na neprihvatanje i osporavanje u stručnoj javnosti, ali ne zbog značajki samoga objekta, nego zbog njegova smještaja u prostoru, tj. vjerojatnosti da se krstionica uopće može nalaziti izvan grada, u polju, na nenastanjenom području, oko 700 metara udaljena od matične crkve.

Bernardo Benussi se 1888. suprotstavio Kandlerovu tumačenju funkcije objekta. S obzirom na to da mu nije bilo prihvatljivo tumačenje da je krstionica mogla biti izvan grada i na kopnu (a matična crkva u gradu na otoku), smatrao je da bi trebalo pretpostaviti da su u blizini krstionice bili župna crkva i naselje, ali njima nema traga. Što se tiče Kandlerova zaključka na temelju razvaljena poda crkve, napominje da je poznato da su rupu u podu načinili tragači za blagom jedne zimske noći 1854. godine.¹⁴ Kandler je, međutim, stanje crkve prvi put opisao sedam godina prije te

---

pallium ex asseribus lampadem (!) ex auricalco et campanellam. Aliquando celebratur in ea ex devotione. // Ordinata. // Amplietur altare et dealbetur ecclesia. Fiat scabollum (!) ad altare. Provideatur sera ad fores, et tenantur clause debitis temporibus (Archivio segreto Vaticano, Agostino Valier, Congr. vescovi e regolari. Visita Ap. 86. Visitatio Ecclesiae Parentinae, fol. 78r). Zahvaljujemo Arheološkom muzeju Istre na ustupljenim preslicima izvornika te Mileni Joksimović i Jakovu Jelinčiću na pomoći oko čitanja i razumijevanja teksta.

¹² [Pietro Kandler], Battistero di Rovigno, *L'Istria*, sv. 2, br. 12–13, 13. II. 1847., str. 52. Nije pojasnio zašto smatra da je bila posvećena sv. Ivanu, ali možemo pretpostaviti da ga je na to navela sama činjenica da ju je prepoznao kao krstionicu. Usporedio ju je s krstionicom u Piranu, koju je datirao u 6. na 7. stoljeće ([Pietro Kandler], Del Battistero di Pirano, *L'Istria*, sv. 2, br. 10–11, 6. II. 1847., str. 43), dok se kasnije (Isti, *Pirano – monografia storica*, str. 12) odlučuje za dataciju u 9. stoljeće.

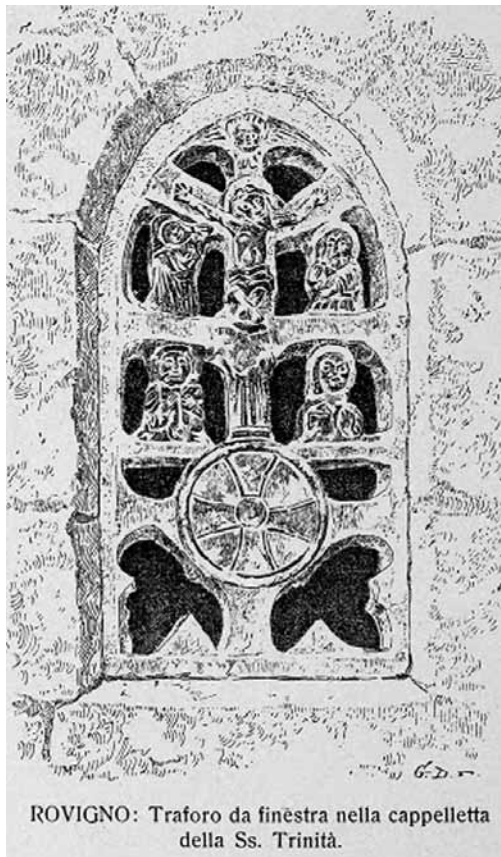
¹³ Isti, [Notizie sopra Rovigno], *Omaggio e pietà. A benefizio dell'Asilo di Carità per l'Infanzia di Rovigno*, Venezia 1858., str. 11–12. Riječ je o crkvi sv. Kuzme i Damjana.

¹⁴ Bernardo Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Trieste 1888., str. 337.

devastacije, zbog čega otpada Benussijev argument. Do zabune je došlo jer je Benussi polemizirao s Kandlerovim tekstom iz 1858., ne spominjući njegov stariji tekst, možda tada (još) ne znajući za nj.

Giuseppe Caprin se u djelu *L'Istria nobilissima* (I) iz 1905.¹⁵ ne bavi istraživanjem funkcije Sv. Trojstva, naziva ga sedmerokutnom kapelom, kapelicom i oratorijem, ali spominje Kandlerovu hipotezu i to s određenom dozom kritike. Odmah primjećuje, naime, kako Kandler nije vodio računa o tome da je građevina prilično udaljena od crkve sv. Eufemije, ali i od gradskih zidina, a da bi zaista služila u pretpostavljenu svrhu. Kratko primijetivši te okolnosti okreće se skulpturi crkve, točnije, njezinoj jedinjoj sačuvanoj tranzeni s reljefom, koja ga više zanima od arhitekture crkve (sl. 7).

Slika 7. Crtež sjeverne tranzene crkve Sv. Trojstva objavljen u knjizi Giuseppea Caprina *L'Istria nobilissima*, I, Trieste 1905., str. 82.

¹⁵ Djelo je objavljeno postumno (umro je 1904.).

Za nju kaže da je djelo neukoga klesara koji se u izradi vodio oponašanjem starijih italobizantskih uzora, ali da su isto tako na njoj očite linije karakteristične za početke gotičke skulpture. Iako se pri analizi tranzene izričito ne izjašnjava o njezinoj dataciji, još na početku opisa crkvu smješta u grupu građevina nastalih u 13. stoljeću.¹⁶

Anton Gnirs crkvu kratko opisuje 1916. u tiskanom izvještaju o stanju spomenika i planiranim konzervatorskim radovima. Odmah ju prepoznaje kao sedmerostranu i kaže kako je poluloptasti tambur oslonjen o nosače u unutrašnjosti, pri čemu vjerojatno misli na zidne istake, a iznosi i tezu o njezinoj izvornoj funkciji. Crkva bi po njemu bila ranokršćanski mauzolej opsežno rekonstruiran u srednjovjekovnom razdoblju, od kada potječe i kamena tranzena. Gnirs donosi i fotografiju na kojoj se vidi poslije uklonjena preslica (sl. 8).¹⁷

Slika 8. Crkva Sv. Trojstva 1916. Fotografija objavljena u tiskanom izvještaju konzervatora Antona Gnirsa "Rovigno. Kapelle zu St. Trinitas" u *Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, Band XV, Nr. 1/2, III. Folge, Wien, Jan.-Feb. 1916.

¹⁶ Caprin, *L'Istria nobilissima*, sv. 1, str. 82.

¹⁷ Anton Gnirs, Rovigno. Kapelle zu St. Trinitas, *Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege*, sv. 15, br. 1/2, III. Folge, Wien, Jan.-Feb. 1916., str. 25–26.

Sljedeća će reakcija na Kandlerov prijedlog stići do znanstvene javnosti tek 1930., iako je nastala puno prije, čak 1885. godine. Tada, naime, rovinjski kanonik Tomaso Caenazzo zapisuje svoj opis crkve Sv. Trojstva,¹⁸ kao i neke arhivske podatke o njezinu održavanju, a 45 godina poslije taj rukopis objavljuje Bernardo Benussi pod nazivom *Le chiese di Rovigno del can. Tomaso Caenazzo*. Kanonik donosi i podatak iz *Popisa postojećih crkava iz 1589.*, gdje se crkva opisuje kao “antichissima”.¹⁹ Caenazzo tako predlaže 11. stoljeće kao vrijeme njezine gradnje, na što mu ukazuju “unutarnji i vanjski oblik” pa je i ta datacija iznesena bez nekoga preciznijega obrazloženja ili komparacije. Nakon opisa crkve i on se upušta u raspravu s Kandlerovom hipotezom te zaključuje kako bi, uz pretpostavku da je Sv. Trojstvo zaista izvorno izgrađeno i rabljeno kao baptisterij, bilo logično uz njega pretpostaviti župnu crkvu čiji tragovi nisu nađeni.²⁰ I on polemizira s Kandlerovim tekstom iz 1858., a kako je Caenazzov tekst stariji od Benussijeva, možemo pretpostaviti da je previd Kandlerova teksta iz 1847. Benussi „preuzeo“ od Caenazza ako je bio u prilici vidjeti njegov rukopis prije 1888.

Očito je, dakle, da su prvi istraživači i povjesničari redom bili neskloni Kandlerovoj pretpostavci.

Ljubo Karaman prvi je u nizu znanstvenika koji će nakon Drugoga svjetskoga rata proučavati povijest ove crkve. On je, doduše, tek spominje 1949. u poglavlju o romaničkoj arhitekturi u radu “O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre”, gdje navodi da je davno poznato “nekoliko malih crkvenih okruglih ili poligonalnih zgrada (Gospa od Karmena i rotunda kod duvna u Kopru te sedmerostrana (!) Sv. Trojica u Rovinju)”.²¹ Iako se radi o preglednom radu, smatramo ga značajnim jer je jedan od rijetkih u kojem se tematiziraju teško databilna ili netipična ranosrednjovjekovna kiparska i arhitektonska ostvarenja istarskoga poluotoka. Detaljna je analiza crkve izostala zbog prirode članka.

Manje od deset godina poslije Andre Mohorovičić u radu “Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera” iz 1957. bit će u analizi nešto opširniji, ali ne i detaljniji pa zapravo ništa novo nećemo o toj crkvi saznati. Opisuje ju kao starohrvatsku na sljedeći način: “[...] u osnovnoj tlocrtnoj dispoziciji sedmerostranog poligona ovoga objekta nalazimo isto toliko ka-

---

¹⁸ To znači da su Caenazzove primjedbe starije od Benussijevih (1888.), ali javnost s njima nije bila upoznata.

¹⁹ Izraz *antichissima* ne treba doslovno shvaćati (prevoditi) kao “drevna” jer je u shvaćanju ljudi 16. stoljeća *antichissima* svaka crkva (i uopće građevina) koja nije sagrađena za života tadašnje ni neposrednih prethodnih generacija, tj. njezina gradnja nije u pripovjedačevu sjećanju ni u sjećanju starijih naraštaja koju su mu mogli prenijeti vlastita svjedočenja te se tako ne nalazi u kolektivnoj memoriji. Prema tom izvoru, koji ju također opisuje kao osmerokutnu, o crkvi se brinu nasljednici obitelji Bondi (vjerojatno je riječ o obitelji Biondi). Nije nam poznato gdje se danas nalazi rukopis koji spominje Caenazzo.

²⁰ Caenazzo, *Le chiese di Rovigno*, str. 74–75.

²¹ Ljubo Karaman, O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre, *Historijski zbornik*, sv. 2, Zagreb 1949., str. 118. Uskličnik u citatu je Karamanov.

rakteristika slobodnog, pučkog, nevještog, ali i nesputanog osjećaja i spontanosti kakve nalazimo u varijantama starohrvatskih objekata na tlu Dalmacije i Kvarnera u obliku definicija različitih tipova mnogostranih rješenja centralnih objekata”.²² Ovdje je pitanje funkcije mudro izostavljeno upotrebom termina *objekt*, dok je datacija postavljena prilično široko terminom *starohrvatski*.²³

Vanda Ekl nije se bavila samom crkvom, a ni tranzeni nije posvetila osobitu pozornost. Svrstala ju je u gotičko razdoblje, ne iznoseći detaljniju analizu ni dataciju.²⁴

Ni Branko Marušić nije se posebno bavio Sv. Trojstvom. Tek je u enciklopedijskoj natuknici o Rovinju 1966. naveo da je riječ o ranosrednjovjekovnom zdanju s romaničkim tranzenama, što je bila novost jer prethodnici (kao ni kasniji autori koji su se pozabavili crkvom) nisu odvajali dataciju tranzena od datacije objekta.²⁵

Nove su informacije o crkvi postale poznate javnosti zahvaljujući rukopisu iz 1856. još jednoga rovinjskoga kanonika, Antonija Angelinija, koji su 1980. objavili Giovanni Radossi i Antonio Pauletich. Angelini je u usporedbi s Caenazzom puno šturiji pa crkvu opisuje vrlo kratko, u par rečenica, ne spominjući ni vrijeme nastanka ni stilske osobine. Međutim, opis je točniji jer je crkva opisana sedmerostranom (a kod Caenazza osmerostranom), ali je to i jedina prednost njegovih bilješki.²⁶

Ante Šonje je 1981. u sintetskom radu *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri* analizom arhitekture došao do zaključka da se radi o građevini iz 13. stoljeća. Objasnjavajući da “ne pripada krugu jednostavnih kružnih rotunda u Kopru i Trstu”, smatra da je crkva “tipična za pučku pokrajinsku arhitekturu ranog srednjeg vijeka u Istri”. Osim načina zidanja, ona Šonji ne pokazuje karakteristike stila romaničke arhitekture pa pretpostavlja “da je Sv. Trojica nastala pod utjecajem nestale ranosrednjovjekovne rotunde koja je oponašala osmostrani plašt krstionice Predeufrazijeve bazilike”. Autor općenito za rotunde u Istri pretpostavlja da su građene pod utjecajem kršćanske

²² Andre Mohorovičić, Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, *Ljetopis JAZU*, sv. 62, Zagreb 1957., str. 495.

²³ Interpretacija Damira Demonje po kojoj uz pridjev *starohrvatski* treba razumjeti razdoblje od 6. stoljeća nadalje (“S obzirom da se prije navedeni događaji [doseoba Hrvata, op. a.] vežu za vremenski raspon od 6. stoljeća dalje, moglo bi se smatrati da u to vremensko razdoblje Mohorovičić datira i gradnju crkve Sv. Trojice”; Damir Demonja, *Romaničke crkve u Istri*, Zagreb 2007., str. 164), budući da je u vrijeme nastanka Mohorovičićeva rada 7. stoljeće smatrano počecima hrvatske umjetnosti, po našem sudu, nije odgovarajuća te bi se trebalo – upravo suprotno – voditi za onim vremenskim razdobljem koje je u novije vrijeme vezano za arhitekturu i skulpturu koju Mohorovičić naziva starohrvatskom. Naime, da je Mohorovičić mislio na 7. stoljeće kao vrijeme nastanka crkava koje smatra starohrvatskim, to bi zasigurno i napisao, međutim, odlučio se za opisnu dataciju uz koju danas vežemo predromaničku stilsku identifikaciju, dok je arhitektura na koju aludira uglavnom dokazana kao produkt izgradnje 9. stoljeća.

²⁴ Vanda Ekl, Nalazi srednjovjekovne plastike u Istri, *Ljetopis JAZU*, sv. 64, Zagreb 1960., str. 159; ista, *Gotičko kiparstvo u Istri*, Zagreb 1982., str. 144.

²⁵ “Ranom Srednjem vijeku pripadaju i Sv. Trojica izvan zidina (sedmerostrani tlocrt koji definira unutarjni prostor centralnoga tipa; transene su romaničke), Sv. Andrija na otoku [...] i ruševine Sv. Tomaža [...]”. Branko Marušić, Rovinj, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, knj. 4, Zagreb 1966., str. 132.

²⁶ Angelini, Le chiese di Rovigno, str. 363–364.

simbolike Isusova uskrsnuća, ali bez stranih utjecaja, po uzoru na istarske kašune i druge kružne objekte pučkoga graditeljstva.²⁷ Međutim, godinu poslije je u knjizi *Crkvena arhitektura zapadne Istre* došao do nešto drugačijega zaključka vrativši se na analizu same crkve i dataciju arhitekture pomoću analize tranzene. Objašnjava kako je za njega kamena prozorska rešetka na Sv. Trojstvu rad romaničkih stilskih karakteristika pa je stoga crkva romanička građevina i to, datirana začuđujuće precizno i sigurno, iz prve polovice 12. stoljeća.²⁸ Bez obzira na ta odstupanja, radi se o do sada najobuhvatnijoj analizi crkve koja je rezultirala prilično uokvirenom datacijom i određivanjem romaničkoga kao dominantnoga stila u njezinu oblikovanju.

To će prihvatiti i Vladimir Gvozdanović 2006. u drugom (izmijenjenom i dopunjenom) izdanju knjige *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj* nazvavši crkvu romaničkom bez izjašnjavanja o vremenu njezine gradnje. Autor se osvrnuo na moguće uzore u oblikovanju crkve pretpostavljajući kako bi ona mogla biti odjekom poligonalnih građevina u bližem okruženju, naime krstionica Eufrazijane, Sv. Petra na Zorni kraj Poreča te novigradske katedrale.²⁹

Damir Demonja u knjizi *Romaničke crkve u Istri* iz 2007. u poglavlju o crkvi Sv. Trojstva navodi većinu dosad objavljenih radova o njoj i pokušava je komparacijom s ostalim centralnim građevinama u regiji temeljitije analizirati. I on prihvaća teoriju o njoj kao o romaničkoj crkvi te se odlučuje za njezino datiranje u 13. stoljeće. U zaključnim razmatranjima smatra da se, što se tiče Istre, "za sada [...] može prihvatiti

²⁷ Ante Šonje, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka 1981., str. 126–127. Šonje skreće pozornost na to da "rotunda u Rovinju nije bila osamljena" jer su uz nju "postojale još barem dvije crkvice sličnog poligonalnog tipa kao i Sv. Trojica: Majka Božja Sniježna (Madona della Neve ili Carara), nalazila se u predjelu Kuntrada dali Fuose (današnji trg Kampitel), i Majka Božja od Utjehe (Madona de la nio), nalazila se na brežuljku Sv. Franje na položaju današnje ulice Andrije Miloša". Šonje je pogrešno shvatio da je riječ o dvjema crkvicama, u opisanim primjerima riječ je o jednoj te istoj crkvi (*Maduona de la nio, Madonna della Neve, Madonna in Carrera*). Ipak, točno je da su postojale barem još dvije crkvice centralnoga tlocrta u Rovinju, druga je bila Sv. Kuzme i Damjana (koju Šonje ne spominje), o čemu ćemo nešto poslije.

²⁸ "Caprin ovu crkvicu, prema obliku i reljefu prozorske tranzene sa sjeverne strane vrata, datira u doba gotike. No, luk spomenutog prozorčića nije šiljast gotički, nego polukružan romanički. Reljefni prikaz na spomenutoj tranzeni, premda je rustično obrađen, ipak pokazuje obilježje romaničke skulpture. Prema tome možemo uvjerljivo tvrditi da je Sveta Trojica romanička građevina, podignuta u prvoj polovini 12. stoljeća. Ona je produkt invencije pučkih graditelja koji su konstruktivnu shemu ranosrednjovjekovnih i ranoromaničkih rotunda ostvarili samostalno prema naivnoj intuiciji osobnog doživljaja". Ponavljajući tvrdnju o crkvicama Majke Božje Snježne i Majke Božje od Utjehe zapaža da su kraj Rovinja postojale tri sedmerostrane crkve te zaključuje da je njihov poligonalni plašt nastao "pod utjecajem krstionice Eufrazijeve bazilike u Poreču, a oblikovanje pojedinih dijelova zidova, prozora i kupolica konstruirani su u duhu svoga vremena prema oznakama romaničkog stila". Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Zagreb – Pazin 1982., str. 136–137. Za Sv. Trojstvo kaže da "sedmorokutnim tlocrtom oponaša tlocrtu shemu poligonalnog plašta oktogona porečke krstionice, a u krovnom pokrovu kupolasto rješenje ranosrednjovjekovne kupolice Svetog Andrije na istoimenom otočiću južno od Rovinja". Isto, str. 110.

²⁹ Vladimir Peter Goss [Vladimir Gvozdanović], *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj – Pre-romanesque Architecture in Croatia*, Zagreb 2006., str. 138–139. U prvom izdanju knjige (Zagreb 1996.) crkvu Sv. Trojstva uopće ne spominje.

onaj dio, već navedenog razmišljanja A. Šonje, u kojem ističe značenje (primarnost) sredine, odnosno istarskog prostora s već prisutnim uzorima za gradnju centralnih građevina (poljske kućice – kažuni) koji su kombinirani sa sličnim primjerima kakvi se nalaze u sakralnoj i profanoj antičkoj arhitektonskoj baštini". Dodaje da nemogućnost pronalaska uzora za Sv. Trojstvo ne samo na istarskom, nego i širem kulturnom prostoru, pokrepljuje Šonjinu pretpostavku da bi istarski prostor "mogao biti izvor tog tipa arhitekture koji bi se s tog prostora širio".³⁰

Predrag Marković u knjizi *Kiparstvo od 14. do 18. stoljeća* iz serije Umjetnička baština istarske crkve 2017. donosi analizu tranzene sjeverozapadnoga zida, zaključujući da bi zbog pojačane dramatičnosti prikaza nastanak "ovog neuglednog reljefa, a vjerojatno i čitave sedmerostrane crkvice, ipak trebalo staviti u godine oko 1300. ili na sam početak 14. stoljeća".³¹ Unatoč "drhturavim i nemirnim linijama te ukupnim izrazitim rustično-naivnim crtama" u reljefu se mogu "iščitati sve bitne odlike gotičkog razdoblja". Dopuštajući da je mogao nastati već u drugoj polovici 13. stoljeća, smatra da je vjerojatnija datacija u početak ili u prvu polovicu 14. stoljeća "jer koristi već razvijene i afirmirane gotičke obrasce".³²

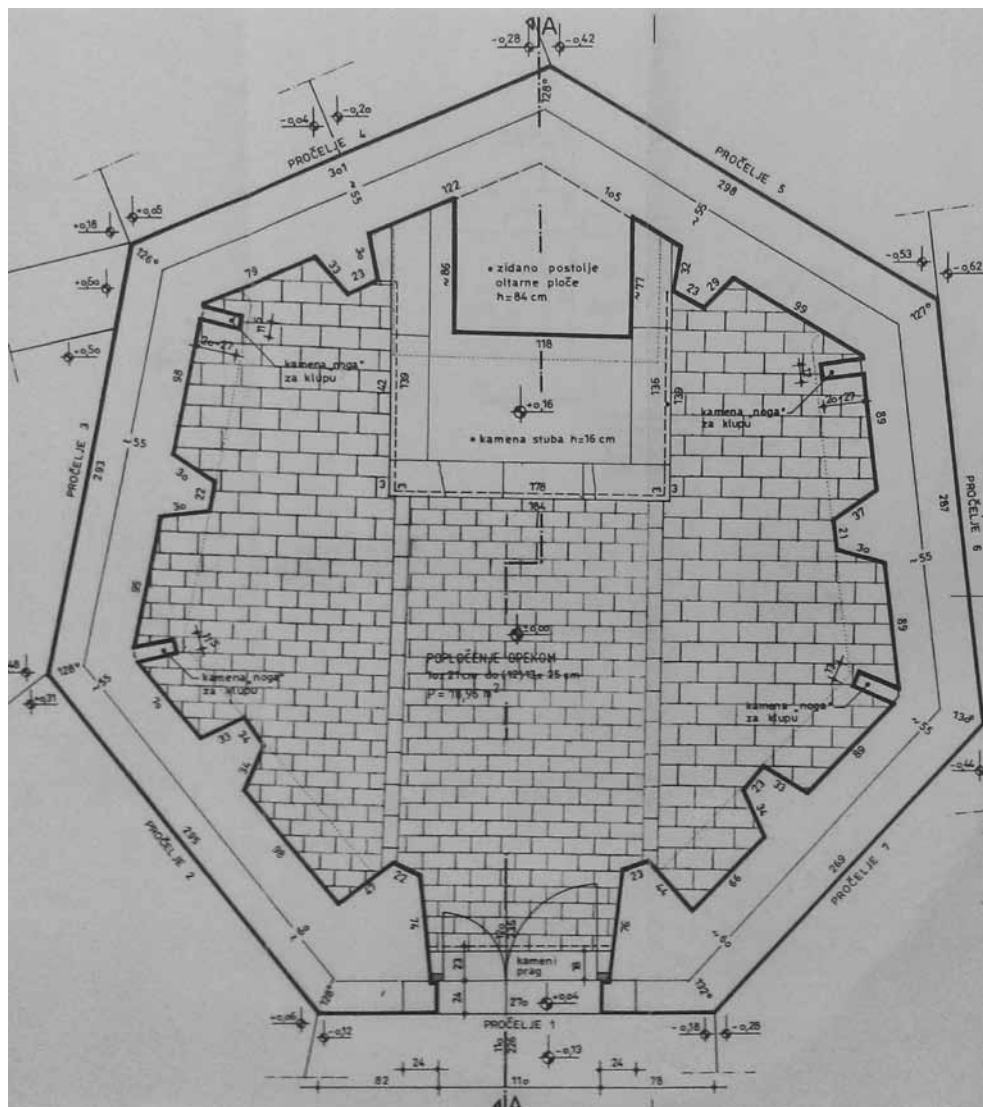
Muzej grada Rovinja i Konzervatorski odjel u Puli posjeduju elaborat *S. Trojstvo – SS.ma Trinità* koji je 1999. izradio Nelo Grbac iz tvrtke Techno u Rovinju, a koji, između ostaloga, sadrži precizne arhitektonske snimke crkve (sl. 9).³³

³⁰ Demonja, *Romaničke crkve u Istri*, str. 163–168, 184, 186 ("Njezinu dataciju u 13. stoljeće usmjerava način gradnje, oblikovanje vrata i prozora, te skulptorski tretirana tranzena"). Navodi i da su u Rovinju postojale još dvije crkve centralnoga tlocrta, "crkva Majke Božje Snježne (Madonna delle Neve ili Carara), koja se nalazila na području Kuntrada deli fuose" i "crkva Majke Božje od utjehe (Madonna de la nio), smještena na brežuljku Sv. Franje" (str. 165, s tim da referenca u bilj. 447 nije točna), nekritički preuzevši te podatke iz Šonjine knjige (knjigâ), iako se pritom ne poziva na njih (ni Demonja ne spominje crkvu sv. Kuzme i Damjana). Treba upozoriti da se autor višekratno poziva na netočna ili čak nepostojeća mjesta u literaturi. Pišući o Kandlerovu opisu crkve poziva se (str. 165, bilj. 449 i str. 166, bilj. 459) na *Codex diplomaticus istrianus* pod godinom 1858. Riječ je o zbirci *Codice diplomatico istriano*, u kojoj su dokumenti vezani za povijest Istre sistematizirani po godinama, pa bi tekst o crkvi Sv. Trojstva u Rovinju navodno bio objavljen pod godinom 1858. Međutim, *Codice* završava 1526. godinom pa je ovaj navod zaista teško objašnjiv (očito se autor nije izravno koristio Kandlerovim tekstom). Piše da crkvu spominje i Branko Marušić, uz referencu (bilj. 451) "B. Marušić, 1966., str. 132", no u tom radu navedenom u popisu literature (Tri ranosrednjovjekovna nalazišta iz Istre, *Jadranski zbornik*, sv. 6, 1966., str. 275–294), koji se uopće ne bavi tom tematikom, nema čak ni navedene stranice (!). Pretpostavljamo da je zapravo riječ o Marušićevoj natuknici "Rovinj" u *Enciklopediji likovnih umjetnosti* jer se podudaraju godina izdanja i broj stranice. Pri citiranju Caprinova djela navodi da je iz 1907., premda je te godine izišao drugi svezak, a prvi, na koji se poziva, 1905. Autor se očito pouzda u preuzimanje podrubnih bilježaka iz literature, ali to čini nevješto pa dolazi do čestih pogrešaka koje otkrivaju da neke naslove nije ni imao u rukama.

³¹ Predrag Marković, *Gotičko kiparstvo – La scultura gotica*, u: Predrag Marković – Ivan Matejčić – Damir Tulić, *Umjetnička baština istarske crkve – Il patrimonio artistico della chiesa istriana*, sv. 2, *Kiparstvo od 14. do 18. stoljeća – Scultura dal XIV al XVIII secolo*, Pula 2017., str. 9.

³² Isti, *Prozorska tranzena s reljefom Raspeća*, početak ili prva polovina 14. stoljeća, u: *Umjetnička baština*, sv. 2, str. 54.

³³ Vidi bilj. 9.

Slika 9. Crkva Sv. Trojstva, tlocrt iz 1999. (izradio Nelo Grbac).

Analiza zaključaka dosadašnjih istraživanja

Pregledom objavljenih radova i osvrtu o crkvi Sv. Trojstva doznajemo kako su se povjesničari i povjesničari umjetnosti, kanonici i laici, uglavnom bavili vremenom nastanka crkve i njezinom prvotnom funkcijom.

U određivanju vremena nastanka istraživači su se uglavnom vodili za rezultatima dobivenim analizom prozorske tranzene i analizom centralnoga (ali ne i sedmerostranoga) tlocrta crkve. Neke će tako likovi na tranzeni podsjećati na italo-bizantske radove i romaničku skulpturu pa će dataciju pomicati prema 12. i 13. stoljeću (Caprin, Šonje), nekima je znakovito "slobodno oblikovanje" crkve, što će ih asociirati na ranija razdoblja (Mohorovičić), a neki su još općenitiji pa im u dataciji pomaže "unutrašnje i vanjsko oblikovanje" i vide u njoj primjer iz 11. stoljeća (Caenazzo). Važno je naglasiti da su sve te analize izvođene uglavnom bez komparativnih primjera i da datacije, kakve god bile, nisu obrazlagane. Istraživači novije generacije, nasuprot tome, obrazlagali su svoje zaključke te posegnuli za komparativnim primjerima centralnih građevina u regiji. Zanimljivo je ipak primijetiti da se nakon komparacije s ranokršćanskim i predromaničkim krstionicama poput onih u kompleksu Eufrazijane, Sv. Petra na poluotoku Zorna kraj Poreča i katedrale u Novigradu (Gvozdanović) te s crkvom sv. Ilije u Kopru (Šonje, Demonja), autori ipak odlučuju prihvatiti romaničku stilsku karakterizaciju crkve, a da nije sasvim jasno zašto je to učinjeno.

Pogledamo li sve prijedloge datacija, vidjet ćemo da je raspon prilično velik. Radi se o razdoblju od 9. do 14. stoljeća, koje zauzima više od 500 mogućih godina u kojima je podignuta crkva Sv. Trojstva. Takav je raspon lako objasniti. Autori koji su u svojim istraživanjima ostali pri uvjerenju da je kod Sv. Trojstva riječ o krstionici, vodeći računa o istovjetnim zdanjima u bližoj i daljoj okolici, birali su ranije datacije kako bi se približili svojim komparativnim primjerima. S druge strane, autori koji ne stavljaju toliku težinu na odgonetavanje funkcije građevine, već su itekako svjesni za dataciju značajnoga figuralnoga prikaza na tranzeni u sjevernom prozoru, odlučit će se – unatoč starijim primjerima slične arhitekture – na kasniju dataciju.

S obzirom na to da figuralni reljef zaista može ponuditi mnogo preciznije informacije o vremenu nastanka crkve od tlocrta i načina zidanja, valja krenuti s njegovom analizom.

Arhitektura i arhitektonska skulptura crkve Sv. Trojstva

Crkva Sv. Trojstva izvedena je vrlo umješno, klesanim kamenim blokovima poredanima u pojaseve koji nisu jednake visine, već se nizovi masivnih kameno-va izmjenjuju s onim užima, tvoreći tlocrtnu dispoziciju sedmerokuta. Takav način gradnje nije tipičan za istarsku romaniku. U posljednjem, već pomalo prevladanom korpusu crkava Porečke biskupije kojoj je pripadao i Rovinj, nalazimo ga tek na ka-

snoromaničkoj samostanskoj crkvi sv. Vincenta u Savičenti s kraja 13. stoljeća, dok se redovito primjećuje u reprezentativnim gotičkim i kasnogotičkim crkvama koje se grade od početka 14. stoljeća pa do sedamdesetih godina 15. stoljeća, sve redom longitudinalnih.³⁴

Kako je do sada već jasno, ova sedmerostrana građevina s osmeročlanom podjelom interijera pomoću plitkih niša svakako spada u korpus centralnih crkava, ali koncept grupiranja sadržajnih jedinica postavljen je kao da se i ovdje zapravo radi o longitudinalnoj građevini. Ulaz je na jednoj od zapadnih stranica heptagona, a svetište je točno nasuprot njega, u niši koju čine dvije bridom spojene stranice. Prozorski otvori nisu razmješteni ravnomjerno po zidnom plaštu, nego je jedan kružni otvor iznad ulaznih vrata, a druga dva prozora – koji su izvorno bili zatvoreni kamenim figuralnim tranzenama – na stranicama tik do ulaza, tako da te tri stranice oponašaju ulazni zid i bočne zidove crkve. Na stranicama između “bočnih zidova” i “apside” nisu izvedeni prozorski otvori jer one predstavljaju formalnu pauzu između apside i broda crkve. Uski apsidalni prozor je na jednoj od stranica krajnje istočne niše. Vidljivo je po svemu opisanomu da je naručena graditeljska radionica do sada podizala jedino longitudinalne crkve, centralni prostori njenim majstorima nisu bili poznati u smislu projektiranja, a prema arhitektonskoj plastici koju ćemo opisati zaključujemo da radionica ima klesara kojemu su poznati gotički repertoari, ali s klesanjem takvih nema znatnoga iskustva. Od njega se naručuje izvedba dvije figuralne prozorske tranzene, koje ugrađuje u malene prozore s polukružnim i pri vrhu gotovo neprimjetno zašiljenim zaključkom. Preživjela je samo sjeverna, ali i ta je dovoljna za rekonstrukciju vremena njihove izvedbe.

Kompozicijski je tranzena podijeljena na dvije cjeline: gornju figuralnu koja zauzima dvije trećine ukupne dužine te donju apstraktnu ispunjenu medaljonom s križem u sredini, uz kojega je izveden po jedan list vinove loze u funkciji svijetloga otvora (sl. 10). Promotrimo поблиže zbivanja u gornjem dijelu tranzene. Sedam antropomorfnih likova u srednje visokom reljefu sudjeluje u Kristovu raspeću. U središtu je Isus na živom Y križu, zvanom i *arbor vitae*, nagnute glave i ekspresivno izvedena korpusa kod kojega se ističu jasno diferenciran trbuh odvojen od rebara, slabine prekrive perizomom strogih nabora povezanom u čvor na lijevom boku, koja dopušta krajevima da se nehajno pripiju uz bedro. Noge su mu razmaknute u koljenima, a stopala opet skupljena u srednjem dijelu da bi se prsti razmaknuli u smjeru koljena. Iznad njega je anđeo raširenih krila, a uza nj su dva lika, stojeći i klečeći, od kojih se lijevi može jasno identificirati kao uplakana majka Marija, a desni, klečeći, može biti sv. Ivan evanđelist, ali možda prije sv. Marija Magdalena naslonjena u tuzi na desnu ruku. Ispod njih su dopojasni likovi sv. Petra koji je identificiran ključem te

³⁴ Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, str. 105–172 (poglavlje Romanika), 150–151 (crkva sv. Vincenta u Savičenti), 173–208 (poglavlje Gotika). O povijesnom razvoju crkve i analizi zidnoga slikarstva vidi u: Nikolina Maraković, *Zidno slikarstvo u Istri od 11. do 13. stoljeća. Revalorizacija lokalne umjetničke baštine u europskom kontekstu*, doktorska disertacija, Zagreb 2009., str. 246–272.

sv. Pavao s knjigom kao atributom prema sceni *traditio legis*. Do sada nije opisan još jedan lik čija se duga halja nazire između dvojice prvaka apostola, a koji pognut stoji ispod Krista. Moguće je da se radi o Adamu zakopanom prema legendi ispod križa na Golgoti, čije grijeha iskupljuje Kristova krv i tako ga metaforički oživljava, no može se interpretirati i kao Krist u raju koji tako sudjeluje u predaji ključeva i knjige.

Caprin u cijelom ovom panoptikumu likova vidi anđela iznad raspetoga Krista, Mariju i sv. Petra i, kako kaže, još dva apostola, a tranzenu u cjelini smatra gotičkim radom koji imitira one italobizantske.³⁵ Marušić ne čita likove, samo aludira na to da se vrijeme nastanka tranzena i arhitekture ne poklapa pa za crkvu kaže kako je rano-srednjovjekovna, a za tranzene da su romaničke.³⁶ Šonje ne opisuje uopće prizor na tranzeni, samo zaključuje da je reljef rustičan te da je njezin zaključak polukružan, zbog čega ju datira u prvu polovicu 12. stoljeća.³⁷ Ekl je bez pobliže analize uvrštava u katalog gotičke skulpture i ponavlja likove koje vidi i Caprin.³⁸ Najtemeljitiije tranzenu opisuje Marković, koji uz opis svih likova (izuzev onoga ispod Isusovih nogu) predlaže dataciju od druge polovice 13. stoljeća do prve polovice 14. stoljeća, naglašavajući kako je skulptura djelo domaćega klesara te da je rezultat rustično-naivan.³⁹

Slika 10. Crkva Sv. Trojstva, tranzene.

³⁵ Caprin, *L'Istria nobilissima*, sv. 1, str. 82–83.

³⁶ Marušić, *Rovinj*, str. 132.

³⁷ Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, str. 136.

³⁸ Ekl, *Gotičko kiparstvo u Istri*, str. 144.

³⁹ Marković, *Prozorska tranzena*, str. 54–55.

Lica figura zaista su izrazito rustično izvedena, velike oči i sumarnost u tjelesnim obilježjima i gestama vidljiva je u svim likovima, ali nespretnost je ovdje izraz pojedinačnoga autorova stila, a ne stila razdoblja. Rustičnost koja bi bila neka naznaka skulpture ranijega datuma negira se poznavanjem određenih „novih“ oblikovnih elemenata i u izvedbi figure, kao i u izvedbi ukrasnih motiva, poput izbačenih rebara raspetoga Krista odvojenih od trbuha, razigranoga platna perizome na boku, svijetlih otvora u obliku listova vinove loze i ostaloga.

Preciznije rečeno, ako su arhitektonski ukrasi komunalne palače u Puli, kaptularne dvorane franjevačkoga samostana, kao i portala franjevačke crkve u Puli, rastumačeni kao jedni od prvih primjera arhitektonske plastike kod kojih se prepoznaju elementi gotičkoga stila ujedno datirani u kraj 13. ili početak 14. stoljeća, onda se izrada tranzene crkve Sv. Trojstva teško može pripisati majstoru koji bi u Rovinju radio u isto vrijeme.⁴⁰ Tako detaljno poznavanje novoga stila u kombinaciji s vlastitom klesarskom posvemašnjom rudimentarnošću govori u prilog hipotezi da je riječ o klesaru koji radi u trenutku kada je gotička skulptura već etablirana do te mjere da je čak i njemu kao slabijem majstoru dobro poznata i ponuđena za oponašanje. Uostalom, nakon 1354. u Kopru je instalirana arka sv. Nazarija, koju izrađuje *proto* Enrico zaposlen na opremanju Duždeve palače u Veneciji, pa je i taj vrhunski primjerak kiparske umješnosti sigurno služio kao uzor svakom lokalnom kamenoklesaru.⁴¹ Pretpostavljenu dataciju tranzene trebalo bi stoga pomaknuti barem prema kraju 14. stoljeća i tamo tražiti komparativni materijal koji bi ju posredno dokazao.

U Istri se nije sačuvala ni jedna gotička tranzena sličnih figuralnih prikaza, a da bismo je mogli upotrijebiti kao komparativan materijal, no rustičnost kamenih reljefa na elementima arhitekture općenito je raširena pojava u graditeljskim radionicama duž Istre te ih nalazimo na cijelom nizu građevina, od crkve sv. Marije na Božjem polju na sjeverozapadu (sl. 11), gdje je ugrađen plošan i pojednostavljen reljef Krista, a koja se prema zidnim slikama može datirati u posljednju četvrtinu 15. stoljeća, pa do crkve Sv. Trojstva u Šišanu na jugoistoku, građevine iz sredine 15. stoljeća, gdje se adatabilni simbolički reljefi izvode na nadvratnicima i natprozorcima (sl. 12).⁴² Besmisleno je stoga tražiti izravne paralele ovom radioničkom majstoru jer se najvjerojatnije radi o klesarima uposlenima u graditeljskim radionicama kod kojih se ne primjećuje kiparsko obrazovanje. Moguće je potražiti tek sličan princip djelovanja, a za to je najbolji primjer reljef rozete pročelja crkve Uznesenja Marijina u Omišlju na Krku.

---

⁴⁰ Isti, Portal crkve sv. Franje u Puli, kraj 13. ili početak 14. stoljeća, u: *Umjetnička baština*, sv. 2, str. 55–57.

⁴¹ Guido Tigler, *Precisazioni sull'arca di San Nazario*, *Arte in Friuli, arte a Trieste*, sv. 21/22, Trieste 2003., str. 49–62, ovdje str. 60.

⁴² Za crkvu na Božjem polju vidi u: Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, str. 196–197; Željko Bistrotić, Crkva sv. Marije na Božjem polju, u: Željko Bistrotić – Nikolina Maraković – Ivan Matejčić, *Umjetnička baština istarske crkve – Il patrimonio artistico della chiesa istriana*, sv. 3, *Slikarstvo od 5. do 15. stoljeća – Pittura dal V al XV secolo*, Pula 2020. (u tisku). Za crkvu u Šišanu vidi u: Sunčica Mustač, *Sakralni objekti na području Općine Ližnjan*, u: *Monografija općine Ližnjan* (u tisku).

Slika 11. Božje polje, crkva sv. Marije.

Slika 12. Šišan, crkva Sv. Trojstva.

Na obodu ove prozorske ruže izvedeni su sumarni simbolički i kristološki reljefi koji svojom rudimentarnošću aludiraju na raniji nastanak od prihvaćene datacije crkve (sl. 13). Na vrhu ruže je Raspeti, a uz njega anđeo i Marija u rajskom okruženju, da bi se dalje duž oboda nizali reljefi mučeništva svetaca i reljefi fantastičnih bića, o čijoj zanimljivoj ikonografiji ovdje neće biti riječi.⁴³ I tu se mogu prepoznati znakovi maksimalne rustike, ali i gotičke stilistike. Korpus Krista je izvijen, rebra su istaknuta kao u Rovinju, naravno, uz drukčiji majstorov potpis – ovdje je on i poznat kao “meštar Sinoga” – a i sam prozor je primjer gotovo filigranski ukrašenih rešetki već zreloga gotičkoga stila. No, kao i kod rovinjskoga Sv. Trojstva, kipar je vidljivo loših izvedbenih mogućnosti. Crkva je datirana natpisom u 1405. godinu, što je indikativno za dataciju tranzene Sv. Trojstva u Rovinju.⁴⁴

Iz svega navedenoga izgledno je pretpostaviti kako sedmerostrana crkva Sv. Trojstva, kao i njezina arhitektonska plastika, u ovom slučaju samo jedna sačuvana tranzena, nastaju krajem 14. stoljeća ili na samom prijelazu u 15. stoljeće.

Slika 13. Omišalj, crkva Marijina Uznesenja, prozorska ruža majstora Sinoga iz 1405.

⁴³ O prozorskoj ruži u Omišlju vidi u: Branko Fučić, *Terra incognita*, Zagreb 2001., str. 268–271; Marijan Bradanović, *Nepoznati Omišalj*, Omišalj 2002., str. 16–19; Marina Vicelja Matijašić, Branko Fučić i ikonografija: prozorska ruža na župnoj crkvi Marijinog Uznesenja u Omišlju, u: *Az grišni diak Branko pridiivkom Fučić*, Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920. – 1999.), ur. Tomislav Galović, Malinska – Rijeka – Zagreb 2011., str. 375–390.

⁴⁴ Na glagoljskom natpisu ispod prozorske ruže čitamo “1405., misca ijuna bē delana ta ponestra za gospodina Martina Glučca”, a na malom reljefu s likom lava iznad ruže je njegov potpis “meštar Sinoga”.

Druge sedmerostrane crkve u Rovinju

U Rovinju su prema zapisima dvojice kanonika, Angelinija i Caenazza, postojale još čak dvije centralne crkve, po svoj prilici sedmerostranoga tlocrta, crkva sv. Kuzme i Damjana (SS. *Cosma e Damiano*, poznata kao *San Damian*) i ona Majke Božje Snježne (*La Madonna della Neve*), obje srušene u prvoj četvrtini 19. stoljeća (sl. 14).

Crkva Majke Božje Snježne (*Maduona de la nio, Madonna della Neve, Madonna in Carrera*)⁴⁵ nalazila se između srednjovjekovne jezgre Rovinja i Sv. Trojstva, otprilike na pola Carere, danas glavne ulice šire povijesne jezgre, gdje se od nje odvajao uspon prema brijegu sv. Petra na kojemu je u 18. stoljeću izgrađen franjevački samostan. Kao i Sv. Trojstvo, u vrijeme nastanka ta je crkva bila na osami. Angelini je opisuje znatno sažetije nego onu sv. Kuzme i Damjana, ali ono što je za nas najvažnije jest da je bila sedmerostrana. Nepoznato mu je kada je sagrađena, no zna da je obnovljena 1770., a srušena za francuske uprave 1810.⁴⁶ Ako je Angelinijev rukopis doista nastao oko 1856., treba reći da je neke od tih podataka već objavio Kandler 1851.⁴⁷ Caenazzo piše da je bila izgrađena od kvadratnih kamenih blokova, krova pokrivena širokim kamenim pločama, s malim vratima iznad kojih je bio okrugli prozor, niskom apsidom te zvonom na preslicu u osi vrata, ali ne spominje kakvoga je bila tlocrta. Datira ju u drugu polovicu 13. stoljeća.⁴⁸ Po tom opisu teško je zaključiti nešto o svim detaljima crkve, no iako kružni prozor iznad vrata podsjeća na pročelje Sv. Trojstva, nejasno je gdje bi se nalazila spomenuta niska apsida. S obzirom na to da Caenazzo i druge crkve opisuje gledajući ih iznutra, možda misli na nišu koja bi objedinila dvije stranice nasuprot ulazu, kao što je to slučaj u Sv. Trojstvu, no u nedostatku arheoloških istraživanja ostajemo tek na hipotezi.

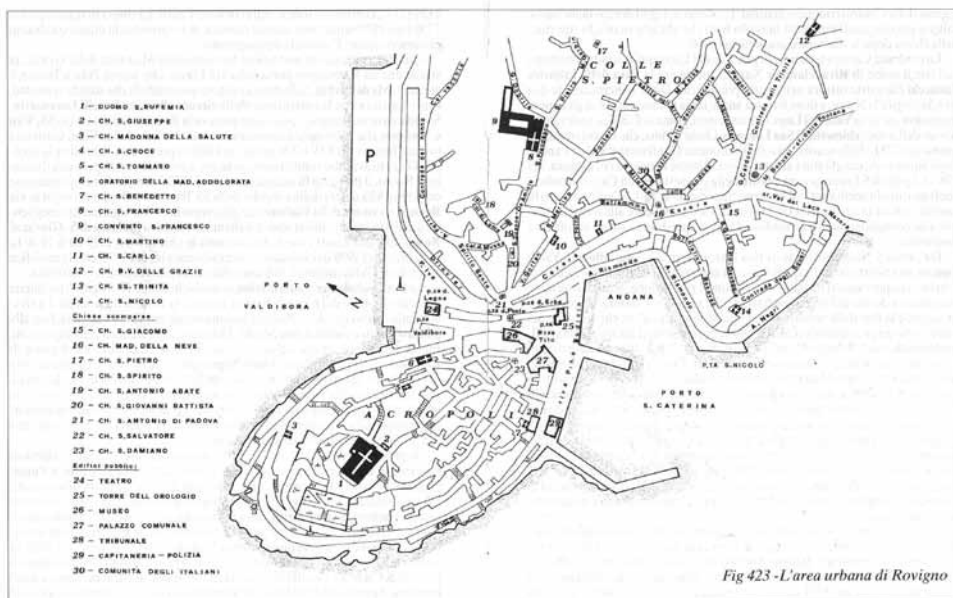
O crkvi sv. Kuzme i Damjana koja se nalazila na samom ulazu u utvrđeni srednjovjekovni grad na otoku, na prvom njegovom trgu nakon ulaska na glavna vrata odmah nakon prelaska kanala, Angelini piše u svojstvu svjedoka jer je se sjeća iz vremena njezina postojanja pa bi se taj opis trebao smatrati vjerodostojnijim ("Sjećam se da se nad kupolom te crkvice razgranao velik grm ruža koji je u proljeće bio pun pčela.") od Caenazzova. Prema njemu, radilo se o centralnom, opet sedmerostranom prostoru, u koji se ulazilo kroz troja vrata, a koji je bio nadsvođen kupolom. Izgrađe-

⁴⁵ Radossi, *La toponomastica istriota*, str. 117–118.

⁴⁶ Angelini, *Le chiese di Rovigno*, str. 360. Caenazzo piše da je srušena 2. svibnja 1820., i to iz drugih razloga, ali je to manje važno za našu raspravu. Caenazzo, *Le chiese di Rovigno*, str. 113.

⁴⁷ "[...] *Madonna in Carrera (Madonna della Neve)* chiesuola allora campestre, ed anche fino al 1770, in cui venne restaurata, ove seguiva la benedizione delle campagne per immemorabile consuetudine nelle Rogazioni. Da quando poi si riempì la Carrera di caseggiati, la benedizione viene praticata in altre Chiese campestri, ed indi alla *Madonna della Neve* si perveniva colle processioni di S. Marco, e del Corpus Domini. Demolita anche questa Chiesuola sotto il governo francese, si fa sosta colle suddette processioni in quella di S. Carlo, posta nella medesima contrada". Pietro Kandler, *Alcuni podestà veneti di Rovigno ed alcune memorie patrie contemporanee (continuazione)*, *L'Istria*, sv. 6, br. 47, 22. XI. 1851., str. 201–202.

⁴⁸ Caenazzo, *Le chiese di Rovigno*, str. 112–113.

Slika 14. Plan Rovinja objavljen u knjizi Darija Alberija *Istria. Storia, arte, cultura*, Trieste 1997., 1536–1537. Sedmerostrane crkve označene su brojevima 13 (Sv. Trojstvo), 16 (Sv. Marija Snježna) i 23 (Sv. Kuzma i Damjan).

na je 1456. pred pretorskom palačom pod upravom podestata Lodovica Morosinija (o čemu je svjedočio natpis na nadvratniku, koji Angelini objavljuje), a u njoj su krštena i pokapana djeca mletačkih upravitelja.⁴⁹ Caenazzo piše da nije imala prozora, već samo glavna i dvoja manja bočna vrata te okulus na vrhu kupole. Bila je izgrađena od velikih kvadratnih kamenih blokova i pokrivena kamenim pločama, a kupola joj je bila “jednakoga oblika, ali veća od one na kapelici Sv. Trojstva”. Citirajući stariji izvor, prenosi da je bila “starinskoga izgleda i osmerostrana”, što ne znači puno jer Caenazzo i crkvu Sv. Trojstva, koja je evidentno sedmerostrana, opisuje kao osmerokut.⁵⁰ Arhitektura tako opisanoga zatvorenoga centralnoga prostora osvjetljenoga samo kroz kružni otvor na kupoli, unatoč jednakom temeljnom tlocrtu, razlikuje se

⁴⁹ Angelini, *Le chiese di Rovigno*, str. 326–327. Navodi da su pri radovima na popločavanju trga 1840. pronađene dječje kosti na mjestu gdje se nalazila crkva.

⁵⁰ “[...] di fronte la porta d'ingresso, entro la nicchia che abbraccia tutto il lato dell'ottangolo, vi è un altare di legno con due colonnette ad intagli, il quale nella sua origine doveva essere dorato, ora è malamente dipinto”. Caenazzo, *Le chiese di Rovigno*, str. 74. Caenazzo, *Le chiese di Rovigno*, str. 108–109. Nakon citata iz “ms. Capitolare” (“È antichissima di figura, ottangolare...”, str. 108), Caenazzo dalje u tekstu, pri podrobnijem opisu crkve, ponavlja da je osmerostrana (str. 109). To se razmimoilaženje s Angelinijem može objasniti opisivanjem, točnije, prepisivanjem opisa unutrašnjosti crkve koja je moguće imala osam niša, kao i crkva Sv. Trojstva, te je nekomu iz toga kuta gledanja zaista nalikovala na oktagon.

u potpunosti od arhitekture crkve Majke Božje Snježne i one Sv. Trojstva. Ako je opis točan, ta suvremena građevina svojim je zatvorenim plaštem bez bočnih prozora, razmjerno velikom kupolom i fokusom u središte poligona, što se postiglo prodorom jedinoga svjetla odozgora, neočekivani dio korpusa ranorenesansne arhitekture u Istri.⁵¹ A sve tri građevine jedne su od rijetkih centralnih crkava poluotoka.

Ako to imamo na umu, postavlja se pitanje kako i kada je došlo do koncentracije crkava takva tlocrta na samo nekoliko stotina metara udaljenosti, u jednoj liniji od kraja današnje ulice Carera do prvoga trga u srednjovjekovnom Rovinju?

Rovinj u razvijenom srednjem vijeku

Rovinj je nastao na otoku uz samu obalu sjeverozapadnoga dijela pulskoga agera na prijelazu iz kasne antike u rani srednji vijek kroz proces kastrizacije koji je zahvatio čitav istarski poluotok toga doba. Među tim se novonastalim naseljima po svemu sudeći od samih početaka isticao bržim razvojem jer je u 8. stoljeću već bio jedna od devet gradskih općina na koje je bizantska Istra bila podijeljena u upravnom smislu. Ni potpadanje Istre pod franačku vlast krajem 8. stoljeća, kao ni ulazak u sastav Njemačke u 10. stoljeću, nisu usporili njegov razvoj, ali su Rovinju zasigurno znatno naškodili napadi hrvatskih i neretljanskih, a možda i saracenskih gusara tijekom 9. i 10. stoljeća.

Gradovi na zapadnoistarskoj obali tada su već počeli osjećati da na suprotnoj strani Jadrana raste gospodarski i politički čimbenik koji svoje područje interesa širi i na drugu obalu, najprije na istarsku, a potom i dalmatinsku. Mletci, tada još skupina naselja u laguni politički pod bizantskom vlašću, ali s visokim stupnjem autonomije, granali su i razgranali putove svoje brzorastuće pomorske trgovine ne samo po sjevernom Jadrano, nego i niz njegovu istočnu obalu prema Levantu i Ponentu. Zbog tada vrlo raširenoga gusarstva morali su graditi i vojnu silu za zaštitu trgovačkih brodova, kao i za preventivnu pacifikaciju pomorskih pravaca. Tako su postali relevantna politička snaga na Jadrano te nastojali dovesti u određeni stupanj ovisnosti gradove na istarskoj obali ili makar s njima izgraditi prijateljske odnose. Naime, zbog tadašnjih tehničkih značajki pomorskih plovila, moralo se ploviti uz obalu uz brojne zastanke u lukama radi opskrbe ili zbog čekanja povoljnih vremenskih prilika.⁵² Stoga je Mletcima bilo od životnoga značaja kontrolirati važne postaje na istočnojadranskom pravcu. Među njima je bio i Rovinj, što ga je vrlo rano dovelo u mrežu komunikacija koje su sezale puno dalje nego što je to bilo u skladu s njegovom veličinom i gospodarskom snagom.

⁵¹ Claudia Conforti, *Cupole, chiese a pianta centrale e culto mariano nel rinascimento italiano*, u: *Lo specchio del cielo. Forme, significati, tecniche e funzioni della cupola dal Pantheon al Novecento*, ur. Claudia Conforti, Milano 1997., str. 67–85.

⁵² Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1, prev. Đurđa Šinko-Depierris, Zagreb 1997., str. 111–114; Renard Gluzman, *Between Venice and the Levant: Re-evaluating Maritime Routes from the Fourteenth to the Sixteenth Century, The Mariner's Mirror*, sv. 96, br. 3, 2010., str. 265. Iako autori govore o načinu plovidbe u kasnom srednjovjekovlju, jasno je da su u 10./11. stoljeću mogućnosti duže plovidbe bez zaustavljanja te plovidbe otvorenim morem bile još skromnije.

Od 11. stoljeća, sukladno procesima na Apeninskom poluotoku, kao i nekim drugim najrazvijenijim područjima Europe, započinje i u Istri intenzivan razvoj gradova u gospodarskom, demografskom i organizacijskom smislu. Iako nije imao dugu urbanu tradiciju poput Trsta, Poreča i Pule, Rovinj se sve češće u dokumentima pojavljuje njima uz rame, sudjelujući u političkim i gospodarskim događajima i procesima. Mlečani su, bilo nudeći im zaštitu od gusara, bilo optužujući ih za gusarenje, višekratno vojno intervenirali protiv zapadnoistarskih gradova prisiljavajući ih na sklapanje ugovora o savezništvu uz povlastice mletačkim trgovcima. Te su ugovore istarski gradovi poštivali u onoj mjeri u kojoj su morali, koristeći se svakom prigodom da ih razvrgnu. Njihove pobune nisu imale trajnijih uspjeha, ali su sve do druge polovice 13. stoljeća Mlečani ipak morali uvažavati činjenicu da je Istra pripadala Njemačkoj, tj. Svetom Rimskom Carstvu kao najmoćnijoj europskoj zemlji. Zbog toga su prije zavladaali dalmatinskim gradovima, pa čak i brojnim grčkim gradovima i otocima (početkom 13. stoljeća, iskoristivši križarsku vojsku), nego istarskim. Za to su morali sačekati slabljenje moći njemačkoga vladara, što se dogodilo nakon pada Hohenstaufovaca u drugoj polovici 13. stoljeća, čime je bio oslabljen položaj akvilejskoga patrijarha kao oslonca njemačkoga kralja na sjevernom Jadranu i najveće prepreke širenju mletačke vlasti. Ali ni tada Rovinj nije pao među prvima.⁵³

Sve do konačnoga potpadanja pod mletačku vlast 1283.⁵⁴ Rovinjci su nastojali razvijati svoju zajednicu vodeći računa o vlastitim interesima i u skladu s mogućnostima. Dolazili su zbog toga u sukob ne samo sa sve moćnijom Venecijom, nego i s drugim istarskim obalnim gradovima. O dosezima njihovih gospodarskih interesa jasno govori sporazum koji su 1188. sklopili s Dubrovčanima, štoviše, bila je riječ o obnovi ugovora, što znači da mu je prethodio najmanje jedan takav.⁵⁵ Dakle, već je u 12. stoljeću Rovinj bio – za ondašnje prilike – respektabilan čimbenik na sjevernom Jadranu koji je sklapao ugovore o suradnji s južnojadranskim (proto)komunama. Arapski zemljopisac i kartograf el-Idrisi spominje ga sredinom toga stoljeća kao velik i naseljen franački (tj. njemački) grad s ugodnom okolicom.⁵⁶

⁵³ Giovanni De Vergottini, *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo*, seconda edizione, Trieste 1974., str. 47–127; Egidio Ivetic, *L'Adriatico nel Medioevo*, *Atti del Centro di ricerche storiche*, sv. 47, 2017., str. 42–45. Na odluku zapadnoistarskih gradova o podčinjavanju Veneciji značajno je utjecao i pojačan pritisak grofova Goričkih iz zaleđa. Krajem 13. stoljeća samo je Pula ostala izvan mletačkoga dominija, pod koji će pasti tek 1331.

⁵⁴ Taj se događaj uobičajeno smatra konačnim potpadanjem pod mletački dominij, iako je akvilejski patrijarh kroz 14. stoljeće višekratno pokušavao povratiti svoju vlast nad Rovinjom i drugim gradovima. No, kako to nije uspijevalo, može se reći da je godina 1283. za Rovinj bila prijelomna. Više o tome Stefano Zucchi, *Rovigno nell'età di mezzo*, u: *Rovigno d'Istria*, ur. Franco Stener, Trieste 1997., str. 102–104.

⁵⁵ *Nos hominibus (!) de Rubinio facimus rescriptum de renouatione pacis, quod fuit inter nos et hominibus (!) Ragusii. Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, prir. Šime Ljubić, knj. 1, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, knj. 1, Zagreb 1868., str. 14; *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 2, prir. Tadija Smičiklas, Zagreb 1904., dok. 213, str. 231.

⁵⁶ Michele Amari – Celestino Schiaparelli, *L'Italia descritta nel »Libro del Re Ruggero«* compilato da Edrisi, *Atti della Reale Accademia dei Lincei*, anno CCLXXIV, 1876–77, ser. 2, sv. 8, Roma 1883., str. 84.

Pod mletačkom vlašću Rovinj je u 14. stoljeću proživljavao uspone i padove. Velika kuga koja je poharala čitavu Europu sredinom stoljeća zasigurno ga nije mimoišla, a u mletačko-đenoveškim ratovima mnogi su gradovi zbog mletačkoga podaništva bili postradali od đenoveške flote, što se 1379. dogodilo i Rovinju.⁵⁷ Nakon burnog 14. stoljeća, sljedeće je stoljeće bilo znatno mirnije za grad. Iako je Venecija samim svojim postojanjem, ali i raznim nametnutim gospodarskim ograničenjima, kočila razvoj zapadnoistarskih gradova, ne treba zanemariti činjenicu da su oni od pripadnosti mletačkoj političkoj zajednici imali i određenih koristi. Veliki Grad na Lagunama – zbog svoje specifičnosti – bio je gladan svega, od hrane do građevinskoga materijala i ogrjevnoga drva. Rovinjci su stoga tamo u velikim količinama izvozili hranu (prije svega ribu), vino i ulje, a osobito je u Veneciji bio cijenjen rovinjski kamen.⁵⁸

Za Mlečane je ipak Rovinj bio najvažniji kao luka. Naime, još u 15./16. stoljeću brodovi su plovili uglavnom uz obalu i uz brojna pristajanja u lukama na rutama kojima su se kretali.⁵⁹ Usto je Rovinj imao i prednost specifičnoga položaja u odnosu na Veneciju jer su brodovi koji su plovili prema Veneciji Jadran najčešće preplovljavali iz Rovinja ili Poreča, zadržavajući se u njima čekajući povoljno vrijeme. Zato su u tim gradovima bili peljari (*peoti*), ljudi koji su vodili brodove na zapad, kao i u suprotnom smjeru. Venecija je na svojim vrhuncima bila najfrekventnija luka na Sredozemlju, što znači da je i rovinjska bila vrlo frekventna, makar kao prolazna luka. Procjenjuje se da je u drugoj polovici 15. stoljeća Rovinj imao oko 1400 stanovnika.⁶⁰

---

⁵⁷ Daniele Chinazzi, *Cronaca della Guerra di Chioggia*, Milano 1864., str. 39–41; Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, str. 65–66.

⁵⁸ Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, str. 138–156; Gaetano Benčić, Note sulla lavorazione ed esportazione della pietra d'Istria nel Medioevo, u: *Artisani et mercatores...: o obrtnicima i trgovcima na jadranskom prostoru*, zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 11. do 13. svibnja 2017., ur. Marija Mogořović Crljenko – Elena Uljančić, Poreč 2019., str. 107–111.

⁵⁹ "Iako je tehnološki napredak u izgradnji brodova povećao njihove pomorske sposobnosti, mletački kapetani morali su uzimati u obzir i druga ograničenja, kao što je potreba za svježim zalihama, vodom, drvom, tehničkim uslugama, utočištem od gusara i oluja te izvorom političkih i trgovačkih novosti kako bi se osigurala sigurnost i isplativost putovanja" (Gluzman, *Between Venice and the Levant*, str. 265). Autor je dokazao da su mletački brodovi (kao i drugi) mogli preplovljavati otvoreno more po tjedan i više dana, ali su to izbjegavali, zaključujući da su rute ovisile o vrsti plovila i svrsi plovidbe te da je konačna ruta – često drugačija od planirane – bila rezultat prilagodljivosti trenutnim vremenskim uvjetima, kao i trenutnim političkim, ekonomskim i sigurnosnim prilikama. Krešimir Kužić navodi još jedan razlog čestoga pristajanja u istarskim lukama nakon isplavljanja iz Venecije: brodovlasnici su se radije opskrbljivali u njima nego u puno skupljoj metropoli. Krešimir Kužić, *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV. – XVII. st. Opora – vinorodna – kršćanska*, Split 2013., str. 106.

⁶⁰ Egidio Ivetic, *La popolazione dell'Istria nell'età moderna. Lineamenti evolutivi*, Trieste – Rovigno 1997., str. 67–69.

Na hodočasničkoj magistrali

Venecija se odmah po osnivanju križarskih država u Svetoj zemlji u Prvom križarskom pohodu početkom 12. stoljeća uključila u unosno održavanje pomorskoga prometa između zapadnokršćanske Europe i križarskoga Bliskoga istoka, bez kojega kopneno izolirane križarske tvorevine ne bi ni mogle duže opstati. Prevozilo se prije svega različitu robu u oba smjera, ali i putnički je promet bio gust, bilo da je riječ o križarima ili hodočasnicima. O njezinoj pomorskoj moći dovoljno govori činjenica da je Četvrti križarski pohod bio isplaniran početkom 13. stoljeća tako da cjelokupna križarska vojska bude okupljena u Veneciji i jednokratno prevezena na Bliski istok jer je jedino mletački Arsenal, osnovan početkom 12. stoljeća, mogao proizvesti potreban broj brodova. No, tek nakon pada križarskih uporišta u Palestini i Siriji Venecija se u većoj mjeri počinje okretati prijevozu hodočasnika, da bi krajem 14. stoljeća preuzela prvenstvo, a u 15. stoljeću razgranala gotovo monopolistički posao oko prijevoza europskih hodočasnika u Svetu zemlju.⁶¹ To je bila izravna posljedica pobjede nad Đenovljanima 1380., nakon čega je za hodočasnike postala najsigurniji prijevoznik zbog brojnih uporišta na plovidbenom putu, kao i uglavnom dobrih odnosa s muslimanskim bliskoistočnim vladarima. Bila su organizirana "redovita putovanja za hodočasnike u točno određenim rokovima s cijenama koje su uključivale hranu i smještaj te čak popuste za najsiromašnije",⁶² kao i troškove boravka u Svetoj zemlji, kopnenoga putovanja do Jeruzalema, rijeke Jordana ili drugih odredišta te razna podavanja muslimanskim vlastima,⁶³ uz jamstva sigurnosti i profesionalnosti brodovlasnika. Senat je brinuo i o tome da prijevoznici poštuju ugovore potpisane s hodočasnicima i ne zahtijevaju plaćanje dodatnih troškova.⁶⁴ U raspravi *Il trattato di Terra Santa e dell'Oriente*, koju je osamdesetih godina 15. stoljeća napisao franjevac Francesco Suriano, među prednostima odabira Venecije za mjesto ukrcaja navodi se da se tamo po dolasku ne čeka kao drugdje, nego se odmah može krenuti na put jer stalno isplovljavaju brodovi (*che gionto subito ne partimo, la qual cossa non seria sortita in veruna altra città del mondo, e questo per le grande mercantie che de continuo se portono da Venetia in quelle parte*), da su mletački brodovi najsigurniji od gusara (*perchè nulla altra nazione è tanta sicura da pyrati et ladri maritimi quanto la*

⁶¹ Vidi o tome npr. Nicole Chareyron, *Pilgrims to Jerusalem in the Middle Ages*, prev. W. Donald Wilson, New York 2005., poglavlja "All Roads Lead to Venice" (str. 16–25) i "Venice in Splendid Dress" (str. 26–46).

⁶² Pietro Dalena, *Itinerari verso la Terrasanta nel medioevo, I Cavalieri del Santo Sepolcro. I luoghi e le immagini*, ur. Alberto Monodori Sagredo, Roma 2004., str. 63. Hrana je uključena u cijenu za vrijeme plovidbe; za boravka u lukama su se hodočasnici za nju morali sami pobrinuti.

⁶³ Eliyahu Ashtor, Venezia e il pellegrinaggio in Terrasanta nel basso medioevo, *Archivio storico italiano*, 143, 2 (524), 1985., str. 216. Brinući o cijenama, Senat je (1441.) odredio da cijena putovanja ne smije premašivati 50 dukata (premda izvori svjedoče da je i nakon toga bilo slučajeva cijena koje su premašivale to ograničenje). Na ist. mj.; Mary Margaret Newett, Introduction, u: *Ista, Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Jerusalem in the year 1494*, Manchester 1907., str. 70.

⁶⁴ Ashtor, Venezia e il pellegrinaggio, str. 205.

Veneta) te da se stalno plovi kroz mletačku državu (*perchè sempre se passa per lo paese de la Illustrissima Signoria*).⁶⁵

O brojnosti putnika, među kojima su premoćnu većinu činili hodočasnici koji su u pravilu putovali u skupinama, govori činjenica da su najveći (“hodočasnički”) brodovi, mletačke velike galije (*galee grosse*), ukrcavali oko 300 i više osoba (računajući i posadu), te da je krajem 14. stoljeća iz Venecije isplovljavalo 3-8 takvih galija godišnje, a u prvoj polovici 15. stoljeća 2-4.⁶⁶ To, međutim, ne daje potpunu predodžbu o broju hodočasnika jer se nemali broj njih ukrcavao i na trgovačke brodove (s tim da se izbjegavalo, čak je Senat i zabranjivao da s hodočasnici putuju i trgovci).⁶⁷ Usto treba uračunati i hodočasnike višega razreda – pripadnike vladarskih obitelji, razne plemiće i bogate trgovce – koji su iz Venecije s pratnjom putovali uglavnom mletačkim državnim galijama, nerijetko bivajući oslobođeni plaćanja najma (snoseći samo troškove plaćanja posade te opremanja i opskrbe broda) zbog političkih interesa Republike.⁶⁸

Isplovivši iz Venecije, svi su se brodovi kretali uobičajenom rutom uz istarsku i dalmatinsku obalu prema Jonskim otocima i dalje na Levant. Na putu za Svetu zemlju hodočasnici su u lukama u koje su brodovi pristajali obnavljali zalihe i obilazili znamenitosti, osobito vjerske. Hodočašćenje na Kristov grob nije podrazumijevalo samo obilazak svetih mjesta u Palestini, nego i posjet svim vjerskim znamenitostima – u praksi uglavnom relikvijama – koje su se nalazile na pravcu putovanja. Tako hodočasnički putopisci opisuju gradove kroz koje su prošli, posebno naglašujući one u kojima se čuvaju moći istaknutih svetaca (nadregionalnih, štovanih u cijelom zapadnom kršćanstvu, osobito onih vezanih za Kristov život) poput sv. Marka u Veneciji ili sv. Šimuna u Zadru.⁶⁹ Oni čiji su se brodovi zaustavili u Rovinju nisu propuštali priliku da posjete crkvu sv. Eufemije i sv. Jurja, a uglednijim hodočasnici bio bi i otvoren sarkofag da vide svetičino tijelo. Ponekad su posjećivali i samostan na Sv.

⁶⁵ *Il trattato di Terra Santa e dell'Oriente* Di Frate Francesco Suriano, Missionario e Viaggiatore del Secolo XV (Siria, Palestina, Arabia, Egitto, Abissinia, ecc.), Editore per la prima volta nella sua integrità su due Codici della Comunale di Perugia e sul testo Bindoni dal P. Girolamo Golubovich Ord. Min., Missionario Apostolico e figlio della Custodia di Terra Santa, Milano 1900., str. 14–15.

⁶⁶ Benjamin Arbel, *Daily Life on Board Venetian Ships: The Evidence of Renaissance Travelogues and Diaries*, u: *Rapporti mediterranei, pratiche documentarie, presenze veneziane: le reti economiche e culturali (XIV–XVI sec.)*, ur. Gherardo Ortalli – Alessio Sopracasa, Venezia 2017., str. 186–187; Ashtor, Venezia e il pellegrinaggio, str. 206, 213. U drugoj polovici 15. stoljeća broj je nastavio opadati na 1–2 galije godišnje. O broju putnika na velikim galijama (oko 300) pisao je već Suriano, *Il trattato di Terra Santa e dell'Oriente*, str. 18. Treba imati na umu da je udio posade bio velik jer je iznosio oko polovice ukupna broja ukrcanih. Ashtor, Venezia e il pellegrinaggio, str. 217.

⁶⁷ Ashtor, Venezia e il pellegrinaggio, str. 202–205.

⁶⁸ Isto, str. 198–201.

⁶⁹ Engleski hodočasnik William Wey u posebnom poglavlju donosi popis moći svetaca koje se mogu vidjeti na putu prema Svetoj zemlji (*Decima materia et ultima est de reliquiis sanctorum in diversis locis per viam a terra sancta*), a u samom putopisu to podrobnije opisuje. *The Itineraries of William Wey, fellow of Eton college. To Jerusalem, A.D. 1458 and A.D. 1462; and to Saint James of Compostella, A.D. 1456. From the original manuscript in the Bodleian library, London 1857.*, str. 52–55.

Andriji,⁷⁰ otočiću pred Rovinjom gdje su tada bili franjevci opservanti. Jedan je nje- mački hodočasnik, dominikanac Felix Fabri, zapisao da je tamo 1483. sreo franjevca koji je nekoć bio vicegardijan u jeruzalemskom samostanu na Sionu,⁷¹ što svjedoči da je bilo članova rovinjskoga društva koji su vidjeli Svetu zemlju.

Hodočasnici su u Svetoj zemlji posjećivali brojna mjesta koja su smatrali svetima jer su povezana s događajima opisanima u Bibliji. Iako se najčešće govorilo o putovanju u Jeruzalem, redovito su posjećivali i druge gradove i mjesta – od Betlehema i Nazareta do Emausa, Galilejskoga jezera, brda Tabor, rijeke Jordana, samostana sv. Katarine na Sinaju i drugih. Naravno, Jeruzalem je s neposrednom okolicom bio mjesto najsnažnijih doživljaja. Posjet mjestima Velikoga tjedna i Kristove muke bio je najvažniji dio putova- nja, s vrhuncem cjelokupnoga hodočašća ulaskom u crkvu Svetoga groba. Mjesto Kri- stova uskrsnuća bilo je apsolutno središte hodočašćenja, do te mjere da su hodočasnici na polasku ili tijekom putovanja često govorili da putuju na Kristov grob, umjesto da odlaze u Svetu zemlju ili u Jeruzalem. I sačuvani putopisi to potvrđuju jer je u opisima posjećenih svetih mjesta doživljaj posjeta bazilici Svetoga groba bio najdojmljiviji. Usto su pripadnici plemićkoga staleža ondje mogli dobiti i naslov viteza Svetoga groba, uz ceremoniju koja je dodatno pojačavala doživljaj posjeta najsvetijem mjestu.⁷²

⁷⁰ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, str. 109–110. Izvodi iz putopisa njemačkih hodočasnika iz 15. stoljeća (koje je objavio Kužić) u kojima se spominje da su posjetili i razgledali Rovinj na putu za Svetu zemlju ili na povratku: isto, str. 265 (“Tu se moj milostivi gospodin prebacio na obalu i otišao u grad te je vidio grob u kojemu leži sveta Eufemija”), str. 266 (“Plemeniti grof je siš’ o tamo, / Želeć’ vidjet jedno tijelo samo, / Dobro znajuć’ da bi bila šteta, / Ak’ ne vidi njena groba sveta. / Pope se i počasti Fumiju [...]”), str. 313 (“[...] to je mali razrušeni grad s lijepom lukom. [...] Nakon što smo slušali misu, razgledali smo grad. [...] Tamo je na brdu jedna lijepa crkva, i tamo smo dali da se kažu mise, a tamo počiva sveta Eufemija. [...] Tu su nam pokazali njeno tijelo, koje je vrlo lijepo, a mi smo tamo dali milodare”), str. 317 (“[...] tamo počiva tijelo jedne svete djevice, koja se zove sveta Eufemija i koju su nam pokazali”), str. 329 (“[...] Iz galije iziđosmo vani, / U l’jep gradić, sav u Božjem miru [...]”), str. 348 (“U svetištu leži sv. Eufemija, sveta djevica i mučenica u jednom mrtvačkom kovčegu koji nam je prepošt svetišta otvorio i dao pogledati svetinju. [...] Kad smo to razgledali i posjetili druge crkve otišli smo natrag na galiju”), str. 351 (“Tamo smo ušli u luku i pristali. Kad se brod usidrio, otplovili smo malim brodićem na kopno i ušli u gradsku crkvu. [...] Kovčeg su nam otvorili i dali da vidimo tijelo svete djevice”, i opet na povratku s hodočašća, str. 358: “Poslije večernje dao je prepošt otvoriti grob svete djevice kako bi je razgledali [...]”), str. 390 (“Tamo smo otišli na obalu i jeli, a zatim smo otišli po crkvama i posjetili svetinje”), str. 404 (“[...] i doplovili smo u grad koji se zove Rovinj gdje smo vidjeli svetu djevicu sv. Eufemiju”). I oni hodočasnici-putopisci čiji brod nije zastao pred Rovinjom, pri spominjanju mjesta pored kojega su prošli često bi napomenuli da tu leži tijelo svete Eufemije.

⁷¹ *Fratris Felicis Fabri Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, sv. 1, prir. Cunradus Dietericus Hassler, Stuttgart 1843., str. 152–154; “Nakon jela sjeli smo u barku i otplovili do malog otoka [...]. Na njemu je mali samostan koji se zove po sv. Andriji i još do pred malo godina pripadao je redu sv. Benedikta, ali kad su ga ti redovnici napustili, u nj su se smjestili bosonogi opservanti. [...] U samostanu sam našao jednog oca franjevca koji je bio vicegardijan u Jeruzalemu na brdu Sion, kad sam bio prvi put na Svetom grobu (1480., op. a.), i on me je prepoznao, a i ja njega”. Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, str. 352.

⁷² Chareyron, *Pilgrims to Jerusalem*, str. 19; Pietro Porcasi, *La letteratura di pellegrinaggio in Terrasanta nel Medioevo*, u: *Studi in onore di Guglielmo de’ Giovanni-Centelles*, ur. Errico Cuozzo, Salerno 2010., str. 200–201; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, str. 23–24. U mnogim je hodočasničkim putopisima podrobno opisana ceremonija dodjele toga viteštva.

Kako su kroz grad često prolazili brodovi iz Venecije za Svetu zemlju, Rovinjci su izravno bili upoznati sa sve popularnijim hodočašćenjem. Osobito su o okolnostima putovanja i vjerskim znamenitostima Svete zemlje mogli saznati od hodočasnika na njihovu povratku, kada su brodovi nerijetko danima čekali povoljne vjetrove da nastave za Veneciju. Suriano je za Poreč zapisao da sve galije na putu za Veneciju tamo čekaju povoljno vrijeme jer je preplovljavanje Jadrana bilo jako opasno (*tucte le galee, grosse nave, et altri Marini et Burchii aspectano in questo porto lo tempo prospero, chiaro et piacevole per passare quelli cento miglia molto pericolosi*),⁷³ što znači da je slično bilo i u Rovinju. Doduše, Fabri piše (1483.) kako Rovinj nije bio uobičajena stanica na tom putu, već da su u tu luku pristali jer zbog nevremena nisu mogli u Poreč.⁷⁴ Međutim, iz drugih je putopisa vidljivo da su hodočasnički brodovi često pristajali u Rovinju neovisno o vremenskim prilikama; prije će biti da je to bila stvar odluke broskog patrona. Uostalom, i sam Fabri pripovijeda da su po povratku pristali u Rovinj iako su imali povoljan vjetar da produže do Poreča.⁷⁵ Kako bilo, tkogod je namjeravao preploviti gornji Jadran prema Veneciji, morao je pristati u Poreč ili Rovinj jer je od sredine 15. stoljeća bila zakonom propisana obveza ukrcavanja ovlaštenoga peljara na brod kako bi se sigurno stiglo u mletačku lagunu.⁷⁶ Osim toga, premda Rovinj nije spadao među veće gradove na Jadranu s obzirom na broj stanovnika, realno je očekivati da su pojedini Rovinjci – motivirani proputovanjima hodočasnika i njihovim pričama – iskoristili činjenicu da kroz grad prolaze brodovi za Svetu zemlju i odlučili se na hodočašće. Vjerojatno ponajprije crkveni ljudi, koji su po prirodi stvari motiviraniji i pokretljiviji, ali i zato jer su imali značajne popuste kod prijevoznika zbog svojega statusa.

O hodočašćenju Rovinjaca, međutim, nemamo podataka. Za Piran je Ferdo Gestrin, na temelju proučenih oporuka iz 14. i 15. stoljeća, utvrdio da su Piranci hodočastili najviše u Rim i druga talijanska odredišta (Asiz, Loreto), dok su za Jeruzalem

⁷³ Suriano, *Il trattato di Terra Santa e dell'Oriente*, str. 252. Hodočasnik Roberto da Sanseverino zapisao je slično o Poreču i njegovim peljarima: "che è uno loco suso dicto licto, al quale per bello hordine de la Signoria di vinegia è necessario faciano capo ogni naue et galee di venetiani vengano doue se voglia, nè da li se partano, per andare ad vinegia, senza li pedoti deputati ad questo, per lo grande periculo che è a lo intrare dentro de le due castelle, cioè dal porto di vinegia, lo quale è molto pericoloso". Njegov je brod iz Venecije u svibnju 1458. stigao do Umaga, odakle je niz obalu nastavio za Dalmaciju. *Viaggio in Terra Santa fatto e descritto per Roberto da Sanseverino*, prir. Gioacchino Maruffi, Bologna 1888., str. 25.

⁷⁴ "Portus autem ille Rubinae civitatis est quidem inconsuetus, sed est securus et pinguis". *Fratris Felicis Fabri Evagatorium*, sv. 1, str. 151; Zoran Ladić, *Croatian Regions, Cities-Communes, and Their Population in the Eastern Adriatic in the Travelogues of Medieval European Pilgrims*, u: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Image of the Town in Narrative Sources: Reality and/or Fiction?*, ur. Irena Benyovskyy Latin – Zrinka Pešorda Vardić, Zagreb 2017., str. 383.

⁷⁵ *Fratris Felicis Fabri Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, sv. 3, prir. Cunradus Dietericus Hassler, Stuttgart 1849., str. 377–379; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, str. 357.

⁷⁶ Aldo Parenzo, *Gli esami dei 'Pedotti' d'Istria, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, sv. 12 (1896.), 1897., str. 37–39; Alessandro Buono, *The construction of a professional minority. 'Istrian pilots' in early modern Venice (15th–18th centuries)*, u: *People and Goods on the Move. Merchants, Networks and Communication Routes in the Medieval and early Modern Mediterranean*, ur. Özlem Çaykent – Luca Zavagno, Fisciano 2016., str. 93–110.

zabilježena tek dva slučaja.⁷⁷ Zoran Ladić analizirao je oporuke iz knjige porečkoga bilježnika Antuna de Teodorisa od 1433. do 1487. i utvrdio da “u korpusu koji sadrži više od pedeset porečkih oporuka iz spomenutoga se razdoblja hodočašća spominju u njih 27”, što je visok udio. U pravilu se radilo o zavjetnim i zamjenskim (zamjeničkim) hodočašćima, a među odredištima su, kao i u piranskom slučaju, znatno prevladavala talijanska svetišta, dok je zabilježen samo jedan slučaj hodočašćenja u Jeruzalem.⁷⁸ Oporučno obvezivanje drugih osoba da obave hodočašće očito je uglavnom obuhvaćalo Istranima dostupnija mjesta. Stoga je u Piranu i Poreču zastupljen i relativno malen broj hodočašća u vrlo popularnu, ali daleku Compostelu (u Piranu devet u stoljeće i pol, u Poreču jedno u pola stoljeća). No, uz važnu napomenu da se iz oporuka može saznati samo za određen broj hodočašća iz određenoga mjesta (i to u pravilu zamjenskih hodočašća), ne treba čuditi da su ona poduzeta u bližu Italiju bila znatno zastupljenija od onih u daleku i stoga financijski puno zahtjevniju Svetu zemlju. Ostaje otvoreno pitanje koliki je bio udio zamjenskih u ukupnom broju hodočašća. Podatak iz 1384. da je jednom mletačkom brodovlasniku odobreno da u Svetu zemlju odveze stotinjak “slavenskih” hodočasnika (vjerojatno Hrvata s istočne jadranske obale) govori nam da su stanovnici istočnoga Jadrana u hodočašćenju u Jeruzalem sudjelovali u puno većem broju nego što to pokazuju podatci iz oporuka u Istri i Dalmaciji.⁷⁹

Duhovno hodočašćenje

U kasnom srednjem vijeku sve je više bilo pisanih svjedočanstava hodočasnika jer su mnogi među njima imali potrebu opisati svoje putovanje. Kako su u tim putopisima (putopisnim dnevnicima) često navodili tehničke podatke poput najkraćih ili najpovoljnijih ruta, udaljenosti (u miljama ili danima) između pojedinih luka na putu ili između svetih mjesta u Palestini, cijena prijevoza, boravka, hrane te drugih usluga i potrepština, tečaja novca, nameće se zaključak da su to zapisivali s namjerom da olakšaju put i boravak budućim hodočascima, tj. da im ti tekstovi posluže kao vodiči. Ne bi trebalo sumnjati da su doista i bili od pomoći onima koji su se spremali na hodočašće.

Interes za hodočašćenjem na najsvetija mjesta kršćanstva bio je velik, osobito zbog mogućnosti dobivanja oprosta grijeha, ali nije svatko bio u mogućnosti da to i ostvari. Troškovi putovanja za većinu su potencijalnih hodočasnika bili previsoki. Stoga je morala postojati mogućnost da i ti na određen način hodočaste, postizujući

⁷⁷ Ferdo Gestrin, Piranska popotovanja v 15. stoletju, *Kronika*, 23, 2, 1975., str. 74–80.

⁷⁸ Zoran Ladić, Hodočašća kao izraz pobožnosti stanovnika kasnosrednjovjekovne porečke komune, *Histria*, sv. 5, 2015., str. 15–41.

⁷⁹ Newett, Introduction, str. 38; Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, str. 167. O pojedinačnim poznatim hodočascima iz hrvatskih krajeva vidi. Kužić, str. 169–175; Zoran Ladić, Medieval Pilgrims from the Eastern Adriatic Coast to Terra Sancta and Jerusalem, u: *In viaggio verso Gerusalemme: culture, economie e territori*, ur. Anna Trono – Marco Leo Imperiale – Giuseppe Marella, Salerno 2014., str. 95–111.

iste ciljeve kao i oni koji su mogli osobno posjetiti Svetu zemlju. Kako su ti ciljevi duhovni, nije trebalo puno da bi se zaključilo kako i nije nužno fizički posjetiti stvarna mjesta da bi za predanoga vjernika bio ostvaren smisao hodočašća.

Podrobni opisi mikrolokacija, svetišta, relikvija, uz navođenje čak i njihovih dimenzija u konkretnim mjernim jedinicama, nisu mogli imati kao jedinu svrhu prenošenje informacija radi dočaravanja predmeta i prostora onima koji nisu bili, a vjerojatno nikada neće ni biti u prilici da ih vide. Hodočasnici su bilježili udaljenosti među postajama na putu *Via dolorosa*, visinu i širinu spomenika, njihov međusoban odnos. Razvio se i običaj mjerenja Svetoga groba vlastitim tijelom⁸⁰ ili vrpčama od svilenih i zlatnih niti, koje su se potom čvale kao posvećene (uz brojne druge predmete donesene iz Svete zemlje, poput kamenčića sa Svetoga groba, vode iz Jordana, jerihonskih ruža i dr.).⁸¹ Izgleda da su vrpce (ili konopce, možda i štapove) za mjerenje (točnije, vrpce kao gotove mjere) hodočasnici – ako ih nisu već ponijeli sa sobom – mogli nabaviti na licu mjesta, najvjerojatnije među robom koju su trgovci nudili hodočasnici jer, primjerice, Niccolò da Poggibonsi kaže (1347.) da ih je pribavio u Jeruzalemu.⁸² Mjerila se cijela crkva, od ulaza nadalje, u stopama, laktima, pedljima i drugim mjerama, uz navođenje smjera prema stranama svijeta, zapisivale su se i udaljenosti između pojedinih mjesta u Jeruzalemu u stopama i miljama.⁸³ Takvi podatci, smatra se, trebali su poslužiti onima koji se odluče na duhovno (misaono, virtualno) hodočašće.

⁸⁰ Fabri opisuje da je Johannes Tucher iz Nürnberga, koji je Jeruzalem posjetio 1479., “vrlo pomno pregledao Gospodnji grob i uzeo mu mjere rukama, nogama, prstima i ispruženim rukama” (*et dominicum tumulum curiosissime inspexit, et manibus, pedibus, digitis, et extentis brachiis mensuram ejus accepit*) te kako je, ponijevši ih sa sobom na hodočašće, osobno provjerio točnost Tucherovih mjera kad je došao na Sveti grob. *Fratris Felicis Fabri Evagatorium*, sv. 1, str. 327–328.

⁸¹ Zur Shalev, Christian Pilgrimage and Ritual Measurement in Jerusalem, *Micrologus*, XIX (*La misura / Measuring*), 2011., str. 131–150. Vidi slučaj hodočasnice Maruše iz Dubrovnika, koja u oporuci nabraja “svete predmete” koje je ponijela iz Svete zemlje: Nella Lonza, *Ego fui per omnia loca sancta: hodočašće Dubrovkinje Maruše u Svetu Zemlju 1394.*, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, sv. 529 (52), Zagreb 2017., str. 111–114.

⁸² “Poi, essendo in Gerusalem, io pigliai una misura di braccio, con uno passo, andando, e tutto per ordine, come qui udirete, sì misurava gli spazii, e le lunghezze, e recavale tutte a misura; e poi subito lo scriveva”. *Libro d’oltramare di fra Niccolò da Poggibonsi*, sv. 1, Bologna 1881., str. 47. Niccolò da Poggibonsi pohodio je Svetu zemlju i susjedne krajeve 1345. – 1350.

⁸³ Isto, str. 54–99. Opis s mjerama započinje od samoga ulaza u crkvu: “Tra l’entrata della porta, come s’entra dentro, di lungi da sei passi al diritto della porta, si è in terra una pietra di porfido verde, ed è lunga otto palmi e tre dita, larga uno palmo e uno dito; e in questo luogo fu posto Cristo, quando fu levato dalla croce, e ivi fu unto e aromatizzato. D’intorno alla detta pietra a due palmi si è lavorato come scacchi, et apresso del muro del coro, a due passi, si à due bellissime arche, cioè sepolture, lavorate e sollevate un pie sopra la terra; e alla sopradetta pietra si à indulgenza di colpa e di pena. [...] E partendosi altri da questa pietra, e volgendosi al ponente, di lungi XII. passi, si è una capella tutta tonda, ed elevata da piede in su colonne di marmo, volta tonda, che à d’intorno X. colonne, e sei spalle di pietra [...]” (str. 54–56).

Hakon A. Andersen opisuje nekoliko takvih intervencija i naručitelja mjerenja od 11. do 13. stoljeća, a među njima je možda najustrajniji bio biskup Meginverk (Meinwerk) iz Paderborna koji je poslao opata Vina (Wino) iz samostana Helmarshausen u Jeruzalem kako bi tamo izradio nacрте, no ovaj se vraća s neobičnim mjerama.⁸⁴ Opet odlazi u Jeruzalem 1033. i vraća se 1036. sa svim traženim podacima, nakon čega je napokon počela gradnja crkve u obliku oktogona sa stranicama od 5,8 metara, izgrađena i posvećena 1068. Interpretacije Svetoga groba ubrzo su podignute u Neuvy-Saint-Sepulchreu u Indreu (Francuska) u prvoj polovici 11. stoljeća, a ustalila se i mjera, pa je ta crkva izgrađena s unutrašnjim promjerom od 8,3 metra, isto tako nakon hodočašća jednoga od utemeljitelja crkve, rotonda u Eichstättu iz sredine 12. stoljeća također je imala promjer 8,3 metra, kao i templarska kapela u Metz u kraja 12. i početka 13. stoljeća. Ta je mjera, naime, odgovarala dužini edikule Anastaze, u obliku kakav je bio vidljiv nakon 1009., ako se mjeri od ulaza do zapadnoga zida. Poznat je i slučaj dubrovačkoga hodočasnika, plemića i višekratnoga kneza Andrije Vučevića iz 14./15. stoljeća, koji je nakon povratka iz Jeruzalema podignuo kraj grada repliku Svetoga groba.⁸⁵

Uostalom, i na samom istarskom poluotoku, u Koprnu, sagrađena je srednjovjekovna rotonda sv. Ilije, po svojoj prilici s istom idejom, iako njezini istraživači imaju i druge prijedloge.⁸⁶ Iako je Richard Krautheimer davno napisao kako crkve-kopije jeruzalemskih centralnih građevina na kršćanskom zapadu nisu bile konkretne nego idejne,⁸⁷ demantiraju ga kako gore spomenute pravilnosti, tako i zapisi s crtežima poslijekrižarskih hodočašća, koji se u posljednje vrijeme sve češće otkrivaju, pri čemu valja istaknuti već spomenute crteže Da Poggibonsija iz sredine 14. stoljeća (sl. 15). Upravo njihova brojnost i raznolikost motiva pokazuju da hodočasnici nisu bili koncentrirani samo na rotundu nastalu iznad Kristova groba, već i na ostale centralne građevine u Jeruzalemu, što je naposljetku pridonijelo popularizaciji toga tipa arhitekture.⁸⁸

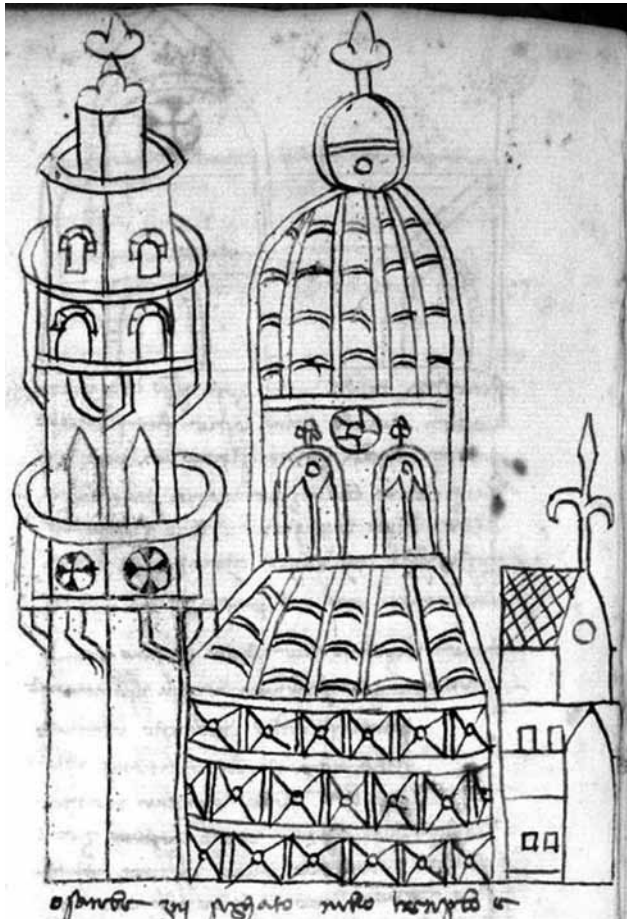
⁸⁴ Andersen, *Rotundas with a Centralised Altar*, str. 462–463.

⁸⁵ Kužić, *Hrvatska obala u putopisima*, str. 168.

⁸⁶ O rotondi sv. Ilije i pripadajućoj literaturi vidi u: Marijan Zadnikar, *Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, Ljubljana 1982., str. 441–448; Demonja, *Romaničke crkve u Istri*, str. 165, 167; Mojca Guček, *Metodologija zavarovalnih konservatorskih raziskav v Mariji rotundi v Koprnu in nova odkritja*, *Annales*, sv. 7, br. 1, 1997., str. 84–85. Guček kratko raspravlja o tome koji su uzori centralnim građevinama i kada je rotonda sv. Ilije mogla nastati te navodi nekoliko hipoteza raznih istraživača o pretkarolinškim, karolinškim i otonskim uzorima te o njezinoj funkciji vladarske kapele (bilješka 3). Krstionica podignuta uz koparsku katedralu titulira se u literaturi kao crkva sv. Ivana Krstitelja, ali i kao Gospa od Karmela, kako joj je naziv promijenjen 1749. nakon barokne obnove u kojoj je postala zasebna kapela. Iako je pronađeno u sredini nešto što su istraživači protumačili ostacima piscine, konzervatori su našli i znakove apside uklonjene prije 14. stoljeća pa je zanimljivo pretpostaviti koje je sve funkcije ova građevina imala. O njezinim recentnim obnovama i stanju istraženosti vidi u: Mojca Guček, *Krstionica sv. Janeza Krstnika v Koprnu*. Dokumentacija arhitekture in konservatorske raziskave, *Acta Histriae*, sv. 9, br. 2, 2001., str. 453–476.

⁸⁷ Richard Krautheimer, Introduction to an 'Iconography of Mediaeval Architecture', *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, sv. 5, London 1942., str. 1–33.

⁸⁸ Kathryn Blair Moore, Textual Transmission and Pictorial Transformations: The Post-Crusade Image of the Dome of the Rock in Italy, *Muqarnas: An Annual on the Visual Culture of the Islamic World*, sv. 27, 2010., str. 51–78. Autorica zaključuje da su oblici arhitektonskih interpretacija rezultat sjećanja na ra-

Slika 15. Crtež Niccolò da Poggibonsija, Templum Salamonis Templum Domini, BNCF II. IV. 101, fol. 20v. Biblioteca Nazionale, Firenza.

Obilazak svetih mjesta u Jeruzalemu počeo je u drugoj polovici 14. stoljeća bivati uređenim (normiranim) zahvaljujući nastojanjima franjevaca koji su 1342. preuzeli brigu o tim lokalitetima, a smatra se da su na to utjecala i ograničenja egipatskih vlasti.⁸⁹ Povezali su niz postaja u gradu koje su činile Bolni put (*Via dolorosa*, Suzni put, Križni put), obuhvaćajući mjesta vezana za događaje Velikoga tjedna sa završnim postajama u crkvi Svetoga groba. Do tada su, od samih početaka kršćanskoga hodo-

zne građevine, a ne samo na Anastazu, budući da se već tada radilo o cijelom kompleksu građevinskih struktura koje su hodočasnici vidjeli, od Zlatnih vrata preko Kupole na stijeni (Omarova džamija), crkve Svetoga groba i dr. (str. 64).

⁸⁹ Herbert Thurston, *The Stations of the Cross. An Account of their History and Devotional Purpose*, London 1906., str. 21–22.

čašćenja, vjernici obilazili ta mjesta prema vlastitu nahodaženju ili u skladu s nekom od više postojećih tradicija, a tek tada to biva usustavljeno i organizirano u jedan propisani niz koji je činio kružnu putanju s početkom i završetkom u crkvi Svetoga groba. U svojem putopisu Wey navodi 1458. postaje (*staciones; sancte staciones; peregrinacio ad staciones* i sl.) pod rednim brojevima, njih ukupno 45.⁹⁰

Smatralo se da svaki hodočasnik u Svetu zemlju zadobiva oprost grijeha,⁹¹ a potom se to počelo smatrati i za duhovno hodočašće. Svi koji nisu mogli krenuti na pobožni put u Prekomorje (bilo zbog siromaštva, bilo zbog napornoga puta, bilo zbog neposjedovanja dopuštenja koje izdaje papa, kako piše Da Poggibonsi)⁹² mogli su stvarno hodočašće nadomjestiti određenim “domaćim” oblikom pobožnosti kojim se moglo postići iste ciljeve.⁹³ Kako je naglasak na duhovnom, a ne na fizičkom, važno je da vjernik proživi mjesta Kristova života, i osobito muke, za što i nije nužno da se nađe na tim stvarnim mjestima.

Tako su se počele u zapadnokršćanskoj Europi graditi složenije imitacije svetih mjesta, zapravo hodočasničkih postaja.⁹⁴ Jedan od najpoznatijih slučajeva je sklop crkava (kapela) koje pripadaju bolonjskom samostanu sv. Stjepana. Objekti su oponašali najvažnija kršćanska sveta mjesta u Jeruzalemu, a njihova se gradnja pripisuje Petroniju, bolonjskom biskupu iz 5. stoljeća, čiji životopis iz 12. stoljeća (*Vita S. Petronii*, oko 1180.) kazuje da je podignuo taj sklop kao imitaciju Svetoga groba, nakon što ga je posjetio i izmjerio u Jeruzalemu.⁹⁵ Čak je i neposredna okolica reproducirala sveta mjesta, poput Maslinske gore, doline Jošafat, kupališta Siloama i drugih. Problem datacije kompleksa (poznatoga i kao *Sette chiese*) ostao je otvoren do danas, a većina se stručnjaka slaže da veći dio potječe iz 11./12. stoljeća, s time da su mu prethodile razne skromnije faze od 4. stoljeća nadalje. Mjesto se već od 9. stoljeća pročulo kao “bolonjski Jeruzalem” (*sanctum Stephanum qui dicitur sancta Hierusalem*;⁹⁶ *Hierusalem de Bononia*⁹⁷), što znači da su neki objekti ili makar jedan objekt koji imi-

⁹⁰ *The Itineraries of William Wey*, str. 20–21, 32. Više o postajama Thurston, *The Stations of the Cross* (osobito poglavlje “The earliest Stations and their Sequence”, str. 45–61).

⁹¹ *Fratris Felicis Fabri Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, sv. 2, prir. Cunradus Dietericus Hassler, Stuttgart 1843., str. 13.

⁹² Da Poggibonsi, *Libro d’oltramare*, sv. 1, str. 47–48.

⁹³ Thurston, *The Stations of the Cross*, str. 44.

⁹⁴ Justin E. A. Kroesen, *The Sepulchrum Domini through the Ages: Its Form and Function*, Leuven 2000. Općenito o odvojenim svetim grobovima na str. 7–44, a o liturgiji i korištenju crkava koje se grade po uzoru na Sveti grob u Jeruzalemu na str. 139–191.

⁹⁵ “[...] illo plurimo labore typice gessit opus mirifice constructum instar Dominici sepulchri, secundum ordinem, quem viderat, et provida cura cum calamo diligenter mensus fuerat, cum esset Hierosolymae”. *Acta sanctorum*, prir. Joanne Carnandet, octobris tomus secundus, Paris – Roma 1866., str. 459.

⁹⁶ Car Karlo III. Debeli u darovnici kojom je kompleks sv. Stjepana 887. darovao parmskom biskupu i njegovim nasljednicima. *Monumenta Germaniae historica, Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum*, tomus II, *Karoli III. diplomata*, Berolini 1937., str. 277 (dok. 171). To je prva pisana potvrda o postojanju “jeruzalemskoga kulta” na Zapadu.

⁹⁷ Papa Celestin III. (1191. – 1198.): *Cum itaque in templo gloriosi protomartyris Stephani, quod dicitur Hierusalem de Bononia, quod servus Dei Petronius, ejusdem civitatis episcopus, instar sepulchri Domini nostri Jesu Christi in Hierusalem erexit et construxit. Acta sanctorum oct. II*, str. 434.

tira stvarno mjesto u Jeruzalemu (Sveti grob kao najosnovniji?) postojali već tada. Sadašnja crkva Svetoga groba nije izgrađena prije 12. stoljeća, što ne znači da nije izgrađena na mjestu prethodne memorije, porušene u ugarskoj provali.⁹⁸ Svakako je kult jeruzalemskih svetih mjesta u Bologni doživio snažan preobražaj oko 12. stoljeća izgradnjom cjelovitoga sklopa, znatno bogatijega i opsežnijega od prethodnoga.

Kroz stoljeća razvijenoga i kasnoga srednjega vijeka u zapadnokršćanskom su se svijetu množile reprodukcije mjesta Kristove muke na kojima su vjernici mogli obaviti duhovno hodočašće.⁹⁹ Glagoljički tekst *Ot Jerusolima i groba Božić čtenie* iz prve polovice 15. stoljeća, koji je sačuvan u *Vinodolskom zborniku*, svjedoči da su se "jeruzalemski itinerari" rabili i u srednjovjekovnim hrvatskim krajevima.¹⁰⁰

Crkva Sv. Trojstva u Rovinju kao interpretacija Svetoga groba

Za Sv. Trojstvo najrelevantnija crkva sagrađena je na sasvim drugom kraju kršćanskoga svijeta, a to je Mariji posvećen četrnaestostrani poligon sa sedmerostranim središtem, podignut u drugoj polovici 12. stoljeća u malenom mjestu Rieux-Minervois u južnoj Francuskoj (sl. 16). No i ta je crkva bila kopijom jeruzalemske građevine, a smještena je na jednako vrijednom i jednako opasnom hodočasničkom putu za Santiago de Compostelu, kamo su hodočastili i stanovnici Istre.¹⁰¹ Detaljno obrazlažući sve okolnosti izgradnje crkve i analizu titulara, kao i činjenicu da su u Jeruzalemu hodočasnici uz mnoge centralne gradnje vidjeli i centralnu gradnju nad Marijinim grobom, koja bi pak bila i u ovoj gradnji inicijator tlocrta, istraživač André Bonnery uspijeva ponuditi plauzibilno objašnjenje njezina izgleda kao rezultat težnje arhitekta za poštivanjem određenih brojeva i njihovo uključivanje u mjere

⁹⁸ Thurston, *The Stations of the Cross*, str. 7–10 (ondje i mlađi europski primjeri "zamjenskoga" Jeruzalema, str. 10–19); Robert G. Ousterhout, *The Church of Santo Stefano: A 'Jerusalem' in Bologna*, *Gesta*, sv. 20, br. 2, 1981., str. 311–321; Beatrice Borghi, Pellegrini a Santo Stefano. Reliquie e reliquiari dell'antica basilica bolognese, *I quaderni del m.a.s. – Journal of Mediae Aetatis Sodalitium*, sv. 8, 2005., str. 63–91; Sabrina Guazzotti – Salvatore Fazio, L'immagine della Gerusalemme celeste: il complesso di Santo Stefano a Bologna, u: *Le rotonde del Santo Sepolcro: un itinerario Europeo*, Piero Pierotti – Carlo Tosco – Caterina Zannella, Bari 2006., str. 91–100.

⁹⁹ Vidi npr. Paolo Piva, Die 'Kopien' der Grabeskirche im romanischen Abendland. Überlegungen zu einer problematischen Beziehung, u: *Die Zeit der Kreuzzüge. Geschichte und Kunst*, ur. Roberto Casanelli, Stuttgart 2000., str. 96–117; Colin Morris, *The Sepulchre of Christ and the Medieval West. From the Beginning to 1600*, Oxford 2005.; *Le rotonde del Santo Sepolcro: un itinerario Europeo* (osobito radove Carlo Tosco, *Architetture del Santo Sepolcro nell'Europa medievale*, str. 13–54 i Antonio Diano, *Le riproduzioni del Santo Sepolcro e le Venezia medievali. Paradigmi di un'assenza*, str. 101–109); *Come a Gerusalemme. Evocazioni, riproduzioni, imitazioni dei luoghi santi tra medioevo ed età moderna*, ur. Anna Benvenuti – Pierantonio Piatti, Firenze 2013. Literatura o toj tematici je bogata.

¹⁰⁰ Smatra se da je tekst nastao kao prijevod s latinskoga ili nekoga romanskoga jezika. Josip Vučković, *Srednjovjekovni itinerar po Svetoj zemlji iz Vinodolskoga zbornika*, *Slovo*, sv. 67, Zagreb 2017., str. 45–90.

¹⁰¹ Ovo nešto rjeđe obrađivano hodočašće iz Istre zabilježeno je na freskama u crkvi sv. Jakova u Barbanu, gdje su sedamdesetih godina 15. stoljeća osim čuda ovoga sveca naslikani i hodočasnici. Željko Bistrotić, *Crkva sv. Jakova u Barbanu*, u: Bistrotić – Maraković – Matejčić, *Umjetnička baština istarske crkve*, sv. 3, u tisku.

dijelova građevine, jednako kao i za oponašanjem jeruzalemskih centralnih građevina.¹⁰² Građevinsku nelogičnost rasporeda sedam stupova koji ovdje nose kupolu pokušava vrlo precizno objasniti pomoću simbolike broja sedam, gdje se počevši još od Knjige mudrih izreka u Svetom pismu broj sedam pojavljuje povezan upravo s gradnjom ("Mudrost je sazidala sebi kuću, i otesala sedam stupova"; Izr, 9, 1), ali i u objašnjenjima svetoga Augustina o sedmici kao simbolu svršetka vremena i kraja svijeta, mjeri zemaljskog hodočašća.¹⁰³

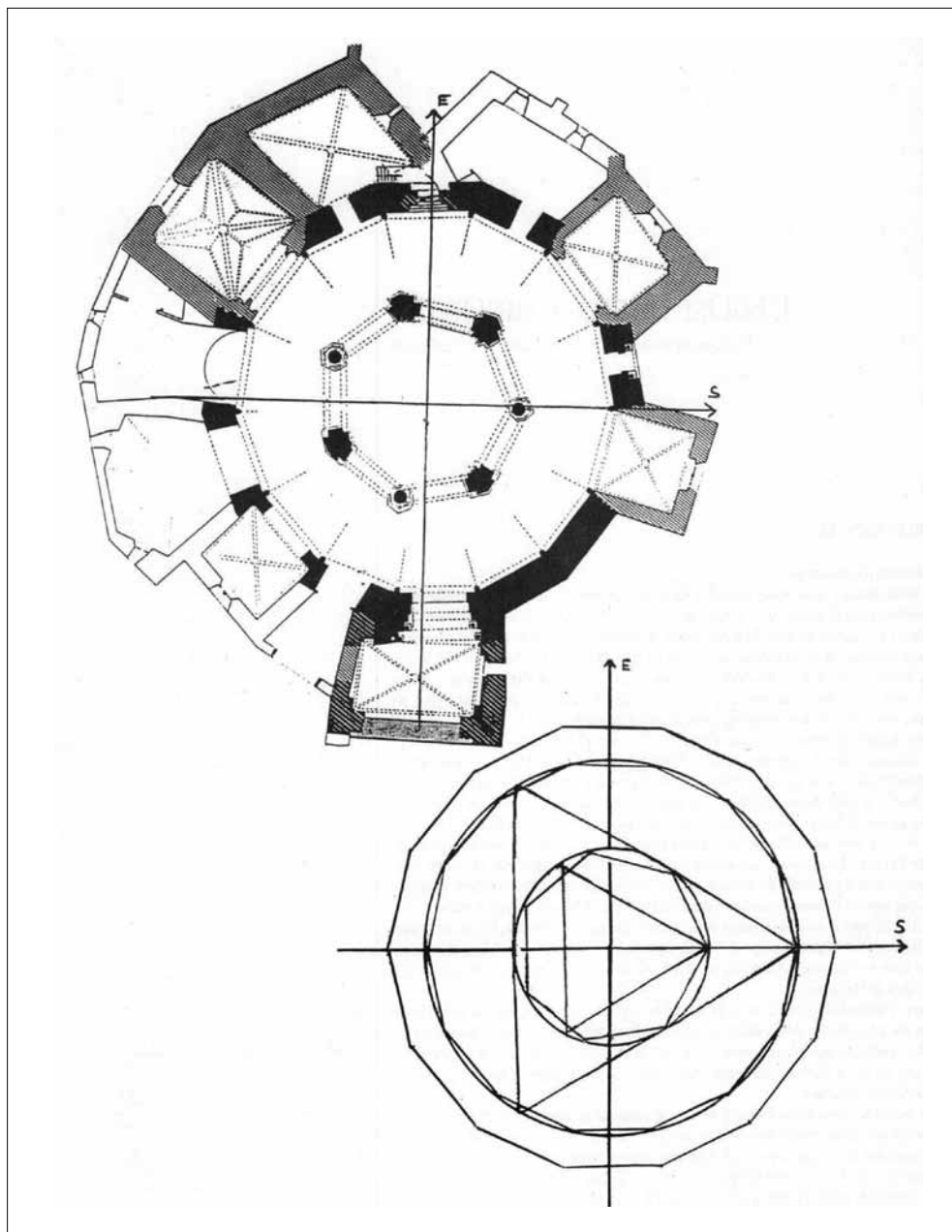
Iako se danas povezivanje arhitekture sa simbolikom brojeva ne smatra oportunističkim u povijesnoj analizi, valja istaknuti kako je upravo na taj način projektiran cijeli niz sakralnih građevina, posebice u romaničkom i gotičkom razdoblju, vodeći se za postulatima tada iznimno popularne discipline – skolastike. Skolastika, koja je pokušala povezati vjeru i razum, proširena je Europom zahvaljujući djelima filozofa i teologa od sredine 11. do kraja 14. stoljeća, upravo u jeku izrade interpretacija svetih grobova, temeljeći se još na Aristotelovim i Platonovim tekstovima, a kasnije nalazeći u Tomi Akvinskom autentičnoga idejnoga vođu. Primjeri o utjecaju te filozofije, naročito u oblikovanju gotičke arhitekture, višekratno su obrazlagani u literaturi pa je stoga važno naglasiti kako se ona popularizirala i u Istri, o čemu svjedoči danas izgubljeni pilastar s uklesanim natpisom DIA/LECTI/CA, koji zatiče Domenico Rismondo pri iskopavanju crkve sv. Mihovila u Batvačima kraj Peroja, a koji se nalazio pred jednim od svetišnih prostora crkve.¹⁰⁴ Tek jedan nalaz nije dovoljan da se išta zaključi o širenju skolastike na našem poluotoku, ali dovoljan je da potakne istraživanje i u tom smjeru.

Crkva sv. Marije u Rieux-Minervoisu ima oltar u sredini građevine, što nije tipično za romaničke srednjovjekovne crkve, doduše, ovdje je on nešto izmaknut prema istoku. I crkva Sv. Trojstva u Rovinju imala je vjerojatno oltar u centru jer Kandler piše kako je zatekao neke strukture u sredini tumačeći ih mogućim tragovima piscine krstionice. Proučavajući tipologiju centralnih samostojećih crkava zanimljivo je općenito proučiti pozicije oltara. Joseph Braun, čija se sto godina stara analiza oltara i oltarnih sklopova na tisuću stranica još uvijek smatra relevantnom, tvrdio je prilično rezolutno kako kod pretkarolinških i karolinških crkava, ako one nisu imale

¹⁰² André Bonnery, L'église de Rieux-Minervoiso. Dimension symbolique de l'architecture. Sculpture, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, sv. 25 (*Marie, l'art et la société des origines du culte au XIIIe siècle*), 1994., str. 13–30; Guylène Hidrio, L'église de Rieux-Minervoiso: Marie et les sept colonnes de la sagesse dans l'iconographie médiévale, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, sv. 25 (*Marie, l'art et la société des origines du culte au XIIIe siècle*), 1994., str. 87–97.

¹⁰³ Isto, str. 20–22.

¹⁰⁴ Erwin Panofsky, *Gothic Architecture and Scholasticism*, Latrobe (Pa.) 1951., djelo je s najviše kasnijega odjeka u raspravama o skolastičkom utjecaju na arhitekturu, no prevedeno je na hrvatski tek 1990. (Erwin Panofsky, Gotička arhitektura i skolastika, *Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture*, sv. 47, 1990., str. 80–102); Domenico Rismondo, *La primitiva chiesa di S. Michele di Bagnole presso Dignano*, Estratto dagli Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria 25, Parenzo 1910., str. 12. Dijalektiku, jednu od disciplina trivija, odobravao je čak i sveti Augustin kao alat uma za borbu protiv hereze, čime je ona za većinu srednjovjekovnih teologa postala legitiman dio razvoja skolastike.

Slika 16. Crkva sv. Marije u Rieux-Minervoisu, tlocrt objavljen u članku André Bonneryja, "L'église de Rieux-Minervois. Dimension symbolique de l'architecture. Sculpture", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXV (*Marie, l'art et la société des origines du culte au XIIIe siècle*), 1994.

funkciju krštenja, glavni oltar ne može biti u sredini građevine već u svetišnom prostoru izmaknutom od centra, a isto tumači i za gotičke i ranorenesansne centralne crkve iako primjećuje težnju arhitekata rane renesanse da slijede logiku harmonije centralnog prostora. U romanici vidi smanjenu frekvenciju gradnje samostalnih centralnih građevina uopće, što naravno nije točno.¹⁰⁵ Kasnija istraživanja pokazala su da od cijeloga fonda centralnih crkava tek nekoliko romaničkih crkava centralnoga tlocrta ima i oltar postavljen u središtu – uz Rieux-Minervois, templarska rotunda Charola u Tomaru sjeverno od Lisabona, oktogonalna crkva ivanovaca San Sepolcro u Pisi i rotonda ivanovaca San Sepolcro u Astiju istočno od Torina, sve gradnje 12. i početka 13. stoljeća, pa bi i pozicioniranje oltara u središtu u našoj crkvi ukazivalo na kasniju dataciju od gorespomenutih.¹⁰⁶

Ideja da se u Rovinju sagradi crkva-interpretacija Svetoga groba krajem 14. stoljeća moguće je osnažena i općom klimom koju Venecija širi u svojim “malim Venecijama”, gradovima na zapadnoj obali Istre, poklanjajući im ili vraćajući im relikvije i relikvijare. Vrhunac takve prakse vidimo u vraćanju tijela sv. Eufemije iz Venecije u Rovinj, bez kojega su Rovinjci ostali u ratu za Chioggia (1379. – 1381.), kada ga iz župne crkve sv. Eufemije krađu Đenovežani, a koje se prema opisu u djelu *Translatio corporis beate Eufemie*, rovinjskom iluminiranom kodeksu iz 14./15. stoljeća, dogodilo 1401. godine.¹⁰⁷ Taj se povrat zbiva upravo u vrijeme pretpostavljene gradnje crkve Sv. Trojstva, na krilima povezanosti duhovnoga i svjetovnoga, stalno prisutne u životu komuna.

* * *

Prema svemu navedenom, moguće je pretpostaviti da su sve tri sedmerostrane crkve u Rovinju nastale u ideji oponašanja crkava Svetoga groba koje su naručitelji vidjeli na svom hodočašću ili u ideji virtualnoga hodočašća koje će se ponavljati u Rovinju. Njihova funkcija je u manjem mjestu kao što je Rovinj sigurno zadovoljavala razne arhitektonske uloge, blisko povezane s idejom centralne građevine o kojoj je bilo riječi na početku; uostalom, za crkvu sv. Kuzme i Damjana znamo da je služila kao mjesto ukopa djece podestatâ. Vrijeme njihove gradnje možemo donekle naslutiti, Sv. Kuzma i Damjan posvećen je 1456., za crkvu Sv. Trojstva pretpostavljamo prema oblikovanju arhitektonske plastike, same arhitekture i njezinih zakonitosti da je podignuta krajem 14. ili početkom 15. stoljeća, dok se o crkvi sv. Marije Snježne za sada ne može ništa slično odrediti, do novih dokumenata ili arheoloških istraživanja.

¹⁰⁵ Joseph Braun, *Der christliche Altar in seiner Geschichtlicher Entwicklung*, sv. 1, München 1924., str. 390.

¹⁰⁶ Guido Tigler, *Toscana romanica*, Milano 2006., str. 224–225; Andersen, Rotundas with a Centralised Altar, str. 472–476.

¹⁰⁷ *Translatio corporis beate Eufemie. Prijenos tijela Blažene Eufemije*, prir. Mate Križman – Josip Barbarić, Pula – Rovinj – Trst 2000.; Višnja Bralić, The Cult of Saint Euphemia, the Patron Saint of Rovinj, and the Venetian Politics of Co-Creating Local Identities in Istrian Communities in the 15th Century, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 43, Zagreb 2019., str. 9–22.

Sunčica Mustač – Maurizio Levak

Heptagonal Church of Holy Trinity in Rovinj as an Example of Influence of Pilgrimages on Late Medieval Architecture of Istria

Summary

The church of Holy Trinity of Rovinj is designed as heptagonal central building with eight shallow niches in its interior, vaulted with a dome-like vault of circular ground plan. The surface of its walls is perforated with doors and window openings – circular window above the door on the West side and two windows finishing in arches on neighbouring sides. Such windows were equipped with transennae with figural reliefs, out of which is extant only transenna with scenes of the Crucifixion and Traditio legis, recently dated into the beginning or the first half of the fourteenth century.

Because of its central ground plan and still enigmatic structures in the centre of the building, the church was hitherto interpreted in various ways (baptistry, Early Christian mausoleum) and dated (in the range from the ninth to the fourteenth century), while stylish identification varied from considering it a building built according to the Early Christian models to those recognising elements of Gothic style in it. Taking into the account the fact that in Rovinj existed two more churches of heptagonal ground plan (the church of SS. Cosmas and Damian and the church of St. Mary of the Snows) leading to the unique case within the area of Istria and its wider cultural surrounding of the formation of even three heptagonal churches in the area from the centre to the border of the historical core of Rovinj, it is necessary to research the church, as well as two other churches mentioned above, and offer an explanation of the context of their origin and in that manner determine time of their building with greater precision.

Historical and artistic analysis of the sculpture of the transenna showed that making of the relief may be moved later for one hundred years than it was hitherto thought. The same is the case with the analysis of the manner of building, which corresponds to classical building style of High Gothic in the whole Istrian peninsula.

It seems that crucial role in appearance of this specific architectonic shape played the position of Rovinj as one of important stations on the pilgrim maritime highway from Venice towards the Holy Land, intensified in the second half of the fourteenth century. Such voyages were highly organised, the monuments existing on them were studied and measured in details, and some travellers returned from them equipped with precise drawings of measured monuments which might serve to only one purpose – making of equally or similarly made buildings in the pilgrim's country of origin, in order to enable other faithful there to have a "spiritual pilgrimage." Even though similarly detailed descriptions are lacking for two other pilgrimage centres popular by the denizens of Istria, Rome and Santiago de Compostela, it may be assumed that the churches which were stations at those routes were treated with adequate piety. The analysis of different interpretations of churches of central ground plan existing on these pilgrimage routes shows that for the construction of the

church of Holy Trinity in Rovinj a great role played the church of St. Mary in Rieux-Minervois in the South France with heptagonal centre, one of the churches in the stations on the way to Santiago de Compostela. Even though that church was built in the twelfth century, it may be assumed that heptagonal shape of the sanctuary was brought from some of the pilgrimages undertaken after the Franciscans took over the care of many stations in the Holy Land in 1342, and – according to all presented above – the beginning of that undertaking may be put in the end of the fourteenth century.

Key words: Rovinj, Church of Holy Trinity, heptagon, transennae, Gothic, Rieux-Minervois, spiritual pilgrimage

